

ואלה שמות.

א. 1. ואלה שמות. מפני שרוצה לפרש ולומר⁽¹⁾ ובני ישראל פרו וישרצו וגו', הוצרך לכפול ולומר, בביאתם למצרים לא היו אלא שבעים, ואחר מות הדור ההוא פרו וישרצו, ויקם מלך חדש ונתחכם עליהם למעטם [ולא]⁽²⁾ הועיל לו: 6. וכל הדור ההוא. שבעים נפש: 7. פרו. בהריון: וישרצו. לידה, שלא שיכלה הרחם, שבכל מקום קטנים קרויין שרץ על הארץ: וירבו. גדלו ונעשו הקטנים גדולים שלא מתו בקטנותם: ויעצמו. שלא מתו אנשים. אלא חיו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן⁽³⁾ והחצר מלאה [את ננה]⁽⁴⁾ כבוד יי', כמו מילאה. וכן⁽⁵⁾ ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל⁽⁶⁾: 10. נתחכמה לו שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה משנאינו. כמו⁽⁷⁾ ידה⁽⁸⁾ ליתר תשלחנה. מצינו לשון יחיד אצל רבים: כי תקראנה. כי תארענה. כמו⁽⁹⁾ מקראי קודש, ⁽¹⁰⁾ מערע קודשא, לשון מאורע: ונלחם בנו ועלה מן הארץ. לשוב אל ארץ אבותיהם⁽¹¹⁾ ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו ליה⁽¹²⁾ מלכותא קמיעא: 11. מיסים. מן הכפולים הוא [מן]⁽¹²⁾ מסם, כמו⁽¹³⁾ פתות אותה פתים מן פתת: מס כנות. אוצרות. כמו⁽¹⁴⁾ אל הסוכן הלז לשבנא אשר על הבית: 12. כן ירבה. כמו כן

(1) בפסוק ז'. — (2) תיבת ולא הוסיף בעל קרן שמואל. — (3) יחזקאל י, ד. — (4) את ננה הוסיף בעל קיש. — (5) ישעיה ו, א. — (6) עיקר כוונתו להראות שתיבת מלא איננו שם התאר (Adjectiv) כי אם פעל (Verb). ע דרכיו לבראשית מד, נ ולשמות ז, יד; יב, לט; יט, יח. ומשען כזה על מלת אותם שאמר כאן בהראיתו כי גם בנין הקל של מלא יש לו הוראת פועל יוצא לפעמים כמו בנין הכבד הרגיש ולכן נמצא יחס הפעול אצלו גם בבנין הקל. — (7) שופטים ה, כו. — (8) בכי בטעות: ידיו. — (9) ויקרא כג, ב. — (10) בתרגום שלוני: מערע קדיש. ומכל מקום בדברי רשבים נפל טעות וציל או מקרא לשון יחיד או מערע לשון רבים. — (11) בכי: אבותיכם. והגיה בעל קיש. — (12) כנל להוסיף. — (13) ויקרא כג, ו. — (14) ישעיה כב, טו. ושם כתוב: אל הסכן הזה על שבנא וגו'.

הרבו כמלפנים⁽¹⁾: ויקוצו. בחייהם. כמו⁽²⁾ קצתי בחיי. וכן⁽³⁾ אשר אתה קץ מפני שני מלכיה: 13. בפרך. לשון שכרון הוא. בתלמוד⁽⁴⁾ מפרכין באנוזים: 14. ובכל עבודה בשדה. חריש וקציר: את כל עבודתם, עם כל עבודתם, אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך: 15. למיילדות העבריות. למיילדות שהם עבריות: 16. על האבנים. על המשבר. כדאמ'⁽⁵⁾ באו בנים עד משבר. גם בכלי יוצר כתב בירמיה⁽⁶⁾ עושה מלאכה על האבנים: וחייה. טעמו למעלה. כמו מן שב שבה⁽⁷⁾. מן⁽⁸⁾ ארפכשד חי יאמר לנקבה חייה. אבל⁽⁹⁾ אילו חייה אלף שנים פעמיים טעמו למטה ולשון זכר מגזרת עשה עלה ראה: 17. ותיראנה לשון יראה⁽¹⁰⁾. אבל ותיראנה בלא יו"ד לשון ראייה, שהרי יאמר⁽¹¹⁾ ותיראה⁽¹²⁾: ותייין. אין חילוק בין פעלו לפעלתם: 19. כי חיות הנה. בריאות ופקחות וממהרות לילד: 21. ויעש להם בתיים. לשמרם פן ילכו לעבריות היוולדות. וגם ויצו פרעה לכל עמו: 22. לאמר. וכן אמר להם. שכן כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר כמו שפירשתי באלה תולדות נח:

ב. וילך איש מבית לוי, הוא עמרם, ויקח את יוכבד בת לוי⁽¹²⁾ אשר ילדה אותה ללוי במצרים. והרכה שנים לקחה מלפני לידת משה⁽¹³⁾, שהרי אהרן בן שלש ושמונים ומשה בן שמונים בדברם אל פרעה⁽¹⁴⁾: 2. ותהר האשה בעת גזירת פרעה בהשליך הזכרים ליאר ותלד בן: ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו. המפרש לפי שראתהו הטמינתהו ו⁽¹⁵⁾שקך הוא. שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש ותירא כמו⁽¹⁵⁾ וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן לפי שמשה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנולד⁽¹⁶⁾ לתקופת הימים⁽¹⁷⁾ שני תקופות ושני ימים. ולפיכך יכלה להצפינו שלשה

(1) בכ"י: מלפניכם. ותיקן בעל ק"ש. — (2) בראשית כו, מו. — (3) ישעיה ו, טו. — (4) בשבת דף קטו ע"א: מפצעין באנוזים ומפרכסין ברמינים. — (5) מלכים ב' יט, 2 = ישעיה לו, ג. — (6) יח, ג. — (7) בכ"י: ישב שבה. — (8) בראשית יא, יב. — (9) קהלת ו, ו. — (10) בכ"י בטעות: ראה. והגיה בעל ק"ש. — (11) ב, ו. — (12) במדבר כו, גמ. — (13) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (14) כדברי הכתוב ו, ו. — (15) בראשית א, לא. וכן פירש רשב"ם שם לפסוק ד. — (16) שמואל א' א, ב. — (17) נדה דף לח ע"ב.

חדשים שהמצריים היו מבקרים⁽¹⁾ למעוכרות לסוף תשעה חדשים. לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תמרח בהטמנתו וראתה כי טוב ויפה הוא כי גמרו סימניו שערו וציפורניו כמו ששינו ביבמות⁽²⁾ וידעה שהוא בר קיימא ותצפנהו ג' ירחים עד סוף מ' ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים, וכשבאו לבדקה אמרה להם נפל היה או השליכוהו המצריים ביאר: 8. בחמר מבפנים ובזפת מבחוץ, שלא ייכנסו בו המים⁽³⁾; ותשם בסוף אשר סמוך לשפת היאר והטמינתהו⁽⁴⁾ יפה שהולכים על שפת היאר לא⁽⁵⁾ יכלו לראות התיבה. אבל הרוחצים⁽⁶⁾ בתוך הנהר יכלו לראותה כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב. ולכך ראתהו בת פרעה שהיתה רוחצת בתוך היאר, אבל נערויה שהיו הולכות על שפת היאר⁽⁷⁾ לא יכלו לראותה: 5. אמתה. שפחתה: 6. ותפתח ותראהו⁽⁸⁾ את הילד. המפרש שראתה את הילד⁽⁹⁾ טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד? אלא כך פרושו. פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא. כלומר זה הילד זכר הוא ולא נקבה, וראתה בזכרותו שהוא מהול ולכך נשמן ואינו אסופי. שאם היה בת, יש לומר אסופי הוא. וכן מצינו כתוב⁽¹⁰⁾ מה נעשה לנער הילד, ביום היוולדו קרוי נער: והנה נער בוכה ותחמול עליו וג'. לפי שהיה בוכה, לכך ותחמול עליו, ולפי שראתהו נער זכר מהול, אמרה מילדי העברים זה. ודוגמא זו⁽¹¹⁾ ולחנה יתן מנה אחת אפים, ⁽¹²⁾ חולק בחיר. ולמה? כי את חנה אהב, לכך נתן לה אפים, מקערה של פניו⁽¹³⁾. ואם כן למה מנה אחת? כי י"י סגר רחמה. אבל לפנינה ולכל בנותיה ובניה נתן מעות הרבה, כי בנים היו לה. ותראהו את הילד והנה הוא נער בוכה: 7. ותיניק⁽¹⁴⁾ לשון מפעיל. ותינק כשהבת עצמה יונקת: 9. ותיניקהו. אין צריך לומר שהוא שתי אותיות כמו בא שב קם שיאמר בלשון מפעיל ותשיבהו ותביאהו ותקימהו. אלא מעורת ינק

(1) בכ"י: מקברים. והנה בק"ש. — (2) בתוספתא שהובאה שם דף פ ע"ב. — (3) השחמש בדברי האגדה (סוטה דף יב ע"א) בשינוי לצד הפשט. ורשי הביאה בלי שינוי. (4) בכ"י: והטמינהו. — (5) בכ"י: ולא. — (6) בכ"י: הרוחק. — (7) חסר בכ"י. — (8) בכ"י: ותראינה! — (9) הוא רשי. — (10) שופטים יג, ח. — (11) שמואל א' א, ה. — (12) בתרנום שם: חולק חד בחיר. — (13) מבואר בפירושו כה, ל. — (14) בכ"י: ותניק.

הוא ולקצור את התיבה הוא אומר ותניקוהו במקום ותניקוהו:
 10. משיתיהו. משבתיהו. לשון זה נופל במשיכה מן המים. כדכתיב⁽¹⁾
 ימשני⁽²⁾ ממים רבים. מגורת קנה יאמר⁽³⁾ קנתיהו בלשון פועל.
 יקני בלשון מפעיל: 11. מכה. שמא הכהו ולא הרגו: 14. הלהורגני
 אתה אומר בשביל שאני מכה את חבירי כאשר הרגת את
 המצרי בשביל שהיה מכה איש עברי: אכן. אך כן. לא כמו
 שהייתי סבור כשטמנתי בחול שלא נודע. אלא כן הוא שנודע:
 15. וישב בארץ מדין. כולל ואחר כך מפרש באיזה עלילה ישב
 במדין. בתחילה וישב על הבאר, שם נח תחילה כאדם שעומד
 לפוש. ולכהן מדין [וגו]: 18. אל רעואל. רעואל אבי אביהן. אם כן
 שם אביהם יתרו. וחובב בן רעואל האמור לפנינו⁽⁴⁾ הוא חובב הוא
 יתרו. ואם רעואל הוא יתרו, אם כן בן יתרו היה. ומה שכתוב
 בנביאים⁽⁵⁾ מבני חובב חותן משה מוכיח שחובב הוא יתרו. שבכל
 מקום שמוכר חותן משה⁽⁶⁾ מוכר יתרו: 22. בארץ נכרייה. שכך
 משמע גרשם גר שם בארץ רחוקה: 23. ויהי בימים הרבים ההם
 לאחר שהרג משה את המצרי ובקש פרעה מלך מצרים להרוג את
 משה ויברח מפניו עד שהיה עתה בן שמונים שנה כשדיבר הק' עמו
 וימת עתה מלך [מצרים]⁽⁷⁾ שהיה מבקש להורגו וישראל נאנחו עד
 עתה וראה הק' בעניים ומשה היה רועה וגו' ונראה לו הק' וצוהו
 לשוב למצרים ולא היה משה רוצה כי היה מתיירא עד⁽⁸⁾ שאמר לו
 הק'⁽⁹⁾ כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, זה פרעה שמת.
 ולכך הוא אומר וימת מלך מצרים להעיד על מה שאמר הק' כי
 מתו כל האנשים המבקשים וגו' כמו⁽¹⁰⁾ וחם הוא אבי כנען⁽¹¹⁾:
 24. ויזכר אלהים את בריתו שנשבע לשלשתם לתת להם את
 ארץ כנען ועתה נתקרב הזמן של ד' מאות שנה שאמר לאברהם:
 ג. 2. איננו אוכל. אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא
 היה נחלת כלל: 4. וירא יי'. המלאך קרא על שמו של הק': 5. של.
 השלך מגורת⁽¹²⁾ ונשל גוים רבים. כאשר יאמר מן נסע סעו כן יאמר

(1) תהלים יח, יז. — (2) בכי: ימושני. — (3) בכי: ואמר. — (4) במדבר
 י, כט. — (5) שופטים ד, יא. — (6) בכי נמצאו בטעות תשע תיבות: מוכיח...
 שמוכר חותן משה שתי פעמים. — (7) מצרים חסר בכי. — (8) בכי: על...
 — (9) ד, יט. — (10) בראשית ט, יח. — (11) עין ספרי RSBM דף 34 הערה 1.
 — (12) דברים ז, א.

סע לשון צווי וגם של תשלו לה⁽¹⁾: 7. ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו. צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם שמעתי: 8. וארד כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים: 10. והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. על פי הדברים שתאמר אל פרעה מאתי: 11. ויאמר משה מי אנכי. מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של מקראות הללו ישכיל בפירושי זה, כי הראשונים ממני לא הבינו בו כלל כלל. משה השיב על שני דברים שאמר לו הק' ללכת אל פרעה וגם להוציא את בני ישראל על ידי מצות פרעו. ומשה השיב על ראשון ראשון מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואפילו להביא לו מנחה ודורון? וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמני? וכי אוציא את בני ישראל ממצרים? כלומר ואפי' ראוי אני ליכנס לפני פרעה שוטה אני⁽²⁾ לשאר דברים, איזה דבר המתקבל לפרעה אומר לו? וכי שוטה הוא פרעה לשמע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשים מארצו? ואיזה דבר המתקבל אומר לו שעל ידי אותו הדיכור אוציאם ממצרים ברשות פרעה? והק' השיב לו על ראשון ראשון ואמר⁽³⁾ כי אהיה עמך ואתן חנך בעיני המלך ותלך אל פרעה ולא תירא. ומה שאת ירא לפני פרעה, וזה לך האות⁽⁴⁾ כי אנכי שלחתיך. הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של הק' אני וזה האות לך הוא להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מצינו בגרעון שאמר לו המלאך⁽⁵⁾ הלא שלחתיך. ועל מה שאתה אומר וכי אוציא את בני ישראל ממצרים, כלומר באיזה טענה שאומר לפרעה ישמע אלי להוציאם? בהוציאך את העם ממצרים אני מצוה לך עכשיו שתעבדו את האלהים על ההר הזה ותקריבו עולות, ומענה זו תוכל לומר, כי לזכות לאלהים יניחם⁽⁶⁾ ללכת. ואע"פי (כן) שכאן לא פירש, לבסוף מפרש⁽⁷⁾ ושמעו לקולך ובאתה אתה וזקני ישראל אל מלך

(1) מקרא הוא ברות ב, טו. ובאמת כתב רש"י שם: דבר אחר לשון כי ישל ויחך. אבל רש"י שם כתב שהוא מנורת שלל (ע' פירושים על אסתר רות ואיכה שהוציא הח' יעללינעק, דף 30). ואולי חסרות איזה תיבות וציל: ואין זה מנורת וגם של תשלו לה, או אפשר שרש"י כתב: וגם של, וכא כותב טענה והוסיף: תשלו לה, בחשבו כי רש"י ירמוז למקרא שברות. — (2) שתי התיבות יתרות הן או היה כתוב: שיא פני, והחליף הכותב אותיות דומות. וע' בספרי דף 51 הערה 2. — (3) בפסוק יב. — (4) וזה לך האות נעתק ממקומו בכ"י ובא לפני ומה שאת ירא לפני פרעה. ע' ספרי דף 35 הערה 6. — (5) שפיטם ו, יד. — (6) בכ"י: וניחם. — (7) בפסוק יח.

מצרים וגו' ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונובחה. וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשצוהו הק' למשוח את דוד אמר שמואל להק' (1) ושמע שאל והרגני, והק' אמר לו עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לי. באתי. אף כאן דרך חכמה צוה למשה בהוציאך וגו' וכן תוכל לומר לו. מי שמפרשים [מקראות הללו על] עיניינים אחרים אינם אלא טועים גמורים: 13. מה אומר אליהם. כי איני מכיר יודע שמך המיוחד: 14. 15. ויאמר אלהים אל משה. אם אינך יודע שמי אני אומר לך כי שמי אהיה לעולם (2) ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח. ומעתה שאמרת לי לך כי שמי אהיה, כה תאמר לישראל אהיה שלחני אליכם (3). ויאמר עוד אלהים למשה, לא נאה שיקראו אותי בשמי בכל דבריהם כשם שאין (4) קורים המלכים בשמם אלא י"י אלהי אבותיכם וגו' שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים למלכים (5) יחי המלך. (6) המלך צוני דבר: זה שמי לעולם. אהיה האמור בפסוק ראשון: וזה זכרי. י"י האמור בפסוק שני שהוא לשון מלכות. ובעניין הזה מזכירים את המלכים ולא בשמם. ומה שכתב ב"ה (7) אפרש באת בש צפ"ת דפנ"ת וזה"ף תצמ"ץ פתט"ף דפנמ"י תפא"ף מצמ"ץ מצפ"ץ פמ"ף שידפ"י מפ"ק ל"ף ל"ם י"ץ צפ"ץ כתק"י (8). והו עיקר שומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלין אותם אלא לצנועים: 18. אלהי העבריים. שהרי מעברי הנהר באו הנה ואלהי מלכותם צריכים לעבוד: 19. ואני ידעתי וגו'. אל ירך לבבך על שמתחילה לא ישמע לדבריי לשלחם, ולא מתוך יד חזקה שלו, כי אין לו יכולת נגדי. אך אני מקשה את לבו כדי לשלוח בו ידי תחילה וידעו הכל

(1) שמואל א' טז, ב. — (2) זהו פירוש אהיה אשר אהיה לפי דעתו. — (3) רצה לפרש על דרך הפשט למה נאמר בראש המקרא אהיה אשר אהיה ובסופו לא נאמר אלא אהיה בלבד. ודעת האגדה בברכות דף ט ע"ב תמצא ברש"י. — (4) בכ"י: שאנו. והגהתי הטעות המבוארת על פי דברי חוקני שהשתמש כאן בפירוש רשב"ם וברוב דבריו וכתב: „קל וחומר ממלך בשר ודם שאין קורין אותו בשמו. — (5) שמואל א' י, כד. ועוד. — (6) שמואל א' כא, ג. — (7) ר"ל שנהפך שם אהיה במקרא שלפניו להיות נכתב ביוד הא. — (8) אלה הדברים אשר רמז רשב"ם בכתבת את בש: הוא קורא עצמו אהיה ואנו קורים אותו יהיה יהוה ויו במקום יוד כמו כי מה היה לאדם [קהלת ב, כב]. ועי' ספרי RSBM דף 100, 101 ודף 148 הערה 10. ורי' יוסף בכור שור הביא בפירושו דף 91 דברי ר' שמואל והשיב עליהם תשובות שאין מוכחות. ובחוקני השתמש המחבר גם בקצת דברי רשב"ם באתכ"ש בהוסיפו לגלות הדברים.

[כי] רמה ידי¹) וידעו ע"י נפלאותי כי אני י"י והיכולת בידו: 22. ושאלה אשה משכנתה במתנה גמורה וחלוטה, שהרי [כתוב] ²) ונתתי את חן העם. כמו ³) שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. זהו עיקר פשוטו ותשובה למינים⁴): כלי כסף וכלי זהב. תכשיטין לכבוד החג שתחוגו במדבר; ושמתם אותם על בניכם:

ד. 9. והיו המים וגו' כפילות. כעין⁵) נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם, ⁶) עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו: 11. כי כבוד פה וכבוד לשון אנכי. איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים. וכן מצינו ביחזקאל שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי בן דכת⁷) ויאמר אלי בן אדם לך בא אל בית ישראל ודברת בדבריי⁸) אליהם, כי לא אל עם עמק שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל, לא אל עמים [רכים⁹)] עמקי שפה וכבדי לשון אשר לא תשמע דבריהם וגו'. וכי אפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקבל תורה מידו לידו היה מגמגם בלשונו? ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים. ואין לחוש לספרים החיצונים¹⁰): 13. ביד תשלח. ביד אשר תרצה לשלוח ולא אותי: 14. ויחר אף י"י במשה. וחרון אף עשה רושם לפי הפשט כאמור לפנינו ¹¹) ויפגשו י"י ויבקש המיתו, כשפירשתי אצל יעקב כשנעשה צולע על ידיכו¹²): כי דבר ידבר הוא. הוא נתגדל שם ויש לו חיתוך לשון מצרים: 16. ודיבר הוא לך. כשכילך: תהיה לו לאלהים. שר ושופט, מה שתצוה לו יעשה: 18. וישב מן המדבר אל יתר חותנו: 19. ויאמר י"י אל משה במדין. שנתיישב שם בבורחו מפני פרעה וישב במדין כדכת¹³) ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין¹⁴) ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו פרעה המבקש את נפשך (ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו

(¹) בכ"י: וידעו הכל רמה ידו. — (²) בפסוק כא. — (³) תהלים ב, ח. — (⁴) וכן כתב לקמן יב, לו. וכבר קדמו בזה ר' חננאל. עיין מגדל חננאל להחכם בערלינער דף 29 ודף 32 ודף XXIV למטה. — (⁵) תהלים צג, ג. — (⁶) תהלים צג, ג. — (⁷) יחזקאל נ, ד. — (⁸) דבריי בכ"י. — (⁹) רבים חסר בכ"י. — (¹⁰) כנן דברי הימים של משה רבנו דף 4' בכית המדרש להחכם יעללינעק חלק ב. — (¹¹) ד, כד. — (¹²) לבראשית לב, כט. וראב"ע הביא דעתו בשם אחרים וחלק עליו. — (¹³) ב, טו. ובמטות באו בכ"י שבע תיבות מן כד כת' והלאה אחרי תיבות את נפשך. — (¹⁴) בכ"י: וישב במדין, ומעות הולידה מעות, כי בכ"י נשנו דברי השורה השלמה הכתובה שם אחרי וישב במדין עוד הפעם ומפני זה סגרתים בשני חצאי ענולה. ודברי בספרי RSBM דף 38 הערה 1 צריכין לפי זה תיקון מעט.

פרעה) והמלשינים כדכתי' לעיל⁽¹⁾ וימת מלך מצרים, אחר בריחתו של משה: 24. ויפגשוהו י"י. המלאך. כי היה מתעצל בהליכתו ומוליך אותו וכניו: 25. צר. כמו⁽²⁾ חרבות צורים, תער מלוטש, איזמל חריף. וכן⁽³⁾ אף תשיב צור חרבו, נתעקם ונכפף חידוד חרבו, ולכך לא הקמתו במלחמה: ותכרות וג'. הועילה לו למשה המצוה להצילו כמו קרבן כעין שעשו גדעון ומנוח כשנראה להם המלאך: וַתֵּנֶּה לַשּׁוֹן מַפְעִיל, אבל⁽⁴⁾ וַיֵּנֶה בארבע פינות הבית לשון פועל [של] נע: לרגליו. של משה, להתרצות המלאך בכך. כי לרגליו של מלאך איני רוצה לפרש, כי מי יודע אם ראתה רגלי המלאך: כי חתן דמים אתה לי. בדמים הללו ישאר לי חתני. חתני, בעלי: 26. וירף המלאך ממנו. מן⁽⁵⁾ רפה היום לערוב יאמר וירף, מן קנה⁽⁶⁾ ויקן: אז אמרה חתן דמים למולות. על עיכוב המילה נתחייב בעלי מיתה. כי המילה הצילתו עתה: 27. לך לקראת משה. לקיים מה שאמר לו הק' ⁽⁷⁾ וגם הגה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו:

ה. 2. מי י"י אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל שהם עבדיי מארצי לעובדו? מה חלק יש לו בעם הזה שיעבדוהו? — 3. ויאמרו אלהי העברים וגו'. כלומר עם ישראל מעבר הנהר באו לגור הנה, וזהו אלהי בני עבר הנהר והן עמו וצריכין לעובדו וגו' פן יפגענו וגו': 4. תפריעו. תבטלו או תנתקו ותפרידו כמו⁽⁸⁾ ופרע את ראש האשה: לסבלותיכם. למלאכה שלכם ואל תבטלו מעסקיכם וגם תבטלו אחרים ממלאכה שלי: 6. הנוגשים. ממונים על השוטרים, כמו⁽⁹⁾ שופטים ושוטרים, ממונים לצוות את השוטרים והשוטרים רודים בעם לעשות מה שהשופטים מצוים: 7. לתת תבן. תבן היו מערכים בחומר ועושין ממנו לבנים: 8. מתכנת. חשבון: כי נרפים הם ויכולין לעשות יותר: 9. ישעו. איטנדאנט בל⁽¹⁰⁾, כמו⁽¹¹⁾ וישע אל הבל, ולא⁽¹²⁾ ישעו עוד אל המזבח: 11. כי אין נגרע קמץ, גרוע, לשון פעול. ואילו היה פתח, היה לשעבר. וכן נשנב קמץ, אבל נשנב פתח לשעבר. ואילו היה לשעבר היה לו

(1) ב, כנ. ושם כתב רשבים גם כן כדברים האלה. — (2) יהושע ה, ב. — (3) תהלים פט, מד. — (4) איוב א, יט. — (5) שופטים יט, ט. — (6) בראשית לג, יט. — (7) בפסוק יד. — (8) במדבר ה, יח. — (9) דברים טז, יח. — (10) *attendant* ובלא *erwarten, hoffen* — (11) בראשית ד, ד. — (12) בישעיה יז, ח: ולא ישעה אל המזבח.

לכתוב כי לא נגרע: 13. אצים. דוחקים וממהרים. כמו⁽¹⁾ ויאצו המלאכים: 15. תבן אין נתן קמץ. אין נתון לנו. אבל נתן פתח לשעבר⁽²⁾ ניתן הסכל: וחטאת עמך. אם דגש וקמץ הוא, כן צריך לפרשו. אנו מוכים ודרי חטאת עושים עמך. אבל אילו היה חטאת פתח, היה פתרונו חטאת של עמך⁽³⁾: 22. וישב משה אל המקום שהיה [י"י] מדבר עמו שם: למה הריעותה. בשביל שהוא סמוך לה⁽⁴⁾: למה הריעותה לעם הזה. ואם תאמר כי נתחייבו בשביל רוב חטאתם ואין ראוי לנאל, אם כן למה זה שלחתני אם אין ראויין לנאולה ולהיושע:

ו. 1. כי ביד חזקה ישלחם [וגו]⁽⁵⁾. בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצו⁽⁶⁾ כדכת'⁽⁷⁾ ותחזק מצרים על העם למחר לשלחם מן הארץ:

וארא.

2. וידבר אלהים אל משה. בארץ מצרים: אני י"י. ושמי מתפרש שיש בידי לקיים הבטחתי⁽⁸⁾: 3. באל שדי. הבטחה על העתיד ולא קיימתי עדיין⁽⁹⁾: ושמי י"י. כך צריך לפרש. אני נראיתי להם באל שדי, ועיקר שמי י"י הוא. וזהו כפל לשון לא נודעתי להם לא נתגליתי להם בעיקר השם אלא באל שדי, אבל אליך גליתי עיקר שמי אהיה וזכרי י"י⁽¹⁰⁾, וכימיך אקיים הבטחתי לתת להם את ארץ כנען. ושמי י"י מחובר למעלה כמו שפירשתי. ואילו היה כתוב לא

(1) בראשית יט, טו. — (2) קהלת י, ו. — (3) ע' רש"י וספרי RSBM דף 59 הערה 2. — (4) ר"ל למה הנכתב לפני הריעותה הוא מלרע ורפי במים שלו בשביל ההא בתחלת התיבה הבאה, ולא כן למה הנכתב בעצם הכתוב היה קודם תיבות זה שלחתני. וע' RSBM דף 131 הערה 5. — (5) וגו' נראה לי להוסיף כי הפירוש הבא אינו מוסב אלא על ביד חזקה יגרשם מארצו. ורצה רשבי"ם לומר שתיבות ביד חזקה, כאן אין לפרש אלא בעל כרחם של ישראל. אבל ביד חזקה קודם ישלחם ר"ל בעל כרחו של פרעה. — (6) בכ"י: מארצם. — (7) יב, לג. — (8) בפירושו רש"י. — (9) גם זה בפירושו רש"י. — (10) מבואר בפירושו לעיל ג, יד, טו.

הודעתי להם, אז היה מוסב ושמי ה' על לא הודעתי⁽¹⁾: 9. ולא שמעו אל משה עתה אעפ"י שהאמינו מתחילה כדכתיב⁽²⁾ ויאמן העם. שהיו סבורים לנוח מעבודה קשה והנה עתה הכבירו עליהם יותר: 14. אלה ראשי בית אבותם. מפרש במכילתא אילו שלשה שבטים שנינה אותם יעקב בעת צוואתו ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן ועד קרח ובני עזיאל ופנחס הנוכרים לפנינו בתורה לדעת מי הם הנוכרים לפנינו⁽³⁾: 16. ושני חיי לוי. לפי הפשט שפירשתי בבראשית⁽⁴⁾ שכל שנות הדורות הוא מונה עד [נח ואח"כ מונה]⁽⁵⁾ שני חייהם מנח ועד אברהם ואחר אברהם שנות יצחק ואחריו שנות יעקב ואחריו שנות לוי בנו ואחריו שנות קהת ואחריו שנות עמרם ואחריו שנות משה ואחריו יהושע והשופטים והמלכים וגלות בבל שבעים וגם שנות בית שני בדניאל: 18. ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל. על שלשה בני קהת עמרם ויצהר ועזיאל מפרש בניהם ועל חברון לא פירש. ואם תאמר כי לא היו לו בנים, והלא בחומש הפקודים כתיב⁽⁶⁾ ומשפחת החברוני. ולמה לא פירש כאן בני חברון? לפי שאינן נזכרים בתורה לפנינו שמותם⁽⁷⁾ אבל אילו שלשה עמרם ויצהר ועזיאל הוזכרו בניהם בתורה, [ובני]⁽⁸⁾ עמרם בשביל אהרן ומשה ומרים, בני יצהר בשביל קרח דכתיב⁽⁹⁾ ויקח קרח בן יצהר וגו', בני עזיאל בשביל מישאל ואלצפן דכתיב⁽¹⁰⁾ ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עזיאל דוד אהרן, ובני קרח אסיר ואלקנה לפי שכתוב לפנינו⁽¹¹⁾ ובני קרח לא מתו, ובני אהרן על שם שכתוב⁽¹²⁾ ואל משה אמר עלה אל

(1) במנחת יהודה הנדפס בס' דעת, זקנים דף לא בדפים ליוורנו בצד הראשונה, ע"ב הובאה קשיית רשב"ם על פירוש רש"י לדברי המקרא וכפטיש יפיצץ סלע (ירמיה כג, כט) ואיננה לקיחה מפירוש התורה לרשב"ם אלא מתוספותיו לנמרא. כי בעל מנחת יהודה לקחה עם כל הבא אחריה מתוספות תוך למסכת שבת, והם גם דברי התוספות הנדפסות בצד הנמרא שבת דף כח ע"ב מתיספות שאנץ. (2) ד.לא. — (3) הלך בדרכו הישר שיש דברים שנאמרו בתורה משום דברים הבאים אחרי כן. ע' RSBM דף 88 הערה 1. — (4) עיין הנשאר לבראשית ה, ל"א לעיל דף 10. — (5) בן נראה לי להוסיף על פי הנהגה הנוספת לפירוש ר' יוסף בכור שור לפסוק יג שהביא דברי רשב"ם האלה בשנינו לשון. ע"ש דף 96 בדפוס ה' יעללינעק ובספרי RSBM דף 45 הערה 1. — (6) במדבר כו, נח. — (7) אולי צ"ל: בשמותם. — (8) תיבת בני חסרה בכ"י פירוש רשב"ם אשר לנו, והוספתיה מכ"י ספר מנחת יהודה אשר ביד ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינכען. — (9) במדבר מז, א. — (10) ויקרא י, ד. ובכ"י נשתחו דברי המקרא: ויקח משה את אלצפן בן עזיאל אהרן! — (11) במדבר כו, יב. — (12) כד, א.

י"א אתה ואהרן נדב ואביהוא, ואלעזר בן אהרן וגו' בשכיל פנחס בן אלעזר. אבל בבני איתמר לא פירש כאן שאין צריך להזכירן לפנינו בתורח: 26. הוא אהרן ומשה. אהרן זה, שאמור שנולד לפני משה, ומשה זה (1) הם אשר אמר י"א להם, הם המדברים וגו'. הוא משה, שאצל הדיבור היה הוא תחילה, ואהרן אחריו. ואצל הלידה מקדים אהרן למשה ולענין הדבור מקדים משה לאהרן: 30. ואיך ישמע אלי פרעה. פרשה זו היא פרשה של מעלה (2) הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', אבל למעלה קיצר דבריו עד שפירש אלה ראשי בית אבותם לדעת מי הם משה ואהרן בדברם אל פרעה:

ז. 1. נביאך. דברן תחתיד: 2. ושלח (3). שיאמר לו אהרן שישלח את בני ישראל מארצו: 5. וידעו מצרים כי אני י"א. ארון ומושל, שער עתה יאמרו (4) לא ידעתי את י"א: 18. ויחזק לב פרעה. לומר כי גם אהרן במכשפות עשה: 14. כבד. מכבד פרעה את לבו (5) כאשר פירשתי למעלה (6). כי מתיבות התלויים בנוף האדם (7) יאמר (8) וישמן (9) ויכבד (10) וישפל (11) ויזקן (12) ויחכם, ומהם יאמר בלשעבר (13) וזקן (14) ויכבד (15) וישמן (16) וישפל רום אנשים, כולם לשון פעל: 15. הנה יוצא המימה. כדרך השרים לטייל בבקר ולרכוב אנה ואנה: 16. בזאת תדע כי אני י"א. שהרי אמרתה (17) לא ידעתי את י"א: 18. ונילאו. כבר פירשתי בפרשת לוי (18) שכל ונלאו כפל לשון של לא יוכלו. אנניי (19) ב"ל: 20. לעיני פרעה. וזהו כבודו של משה, שאהרן שלוחו היה מרים במטה ומכה בו תדיר: 21. מתה. טעמו למעלה שהוא לשעבר. אבל (20) מתה אנכי להבא טעמו למטה, ומתה עלי רחל טעמו למעלה שהוא לשעבר: 23. גם לזאת. שכבר (22) ויחזק לב פרעה, מעצמו, וגם עתה (23) נחזק

(1) בכ"י נוסף תיבת ואהרן אחרי תיבות, "ומשה זה" בטעות. כי כן עיקר דברי רש"י: אהרן זה... ומשה זה הם אשר אמר י"א להם. — (2) בפסוק יב. — (3) בכ"י: ושלח. — (4) ה.ב. — (5) לדעתו תיבת כבד הוא פעל ולא שם דבר כדעת רש"י. ומפרש שפרעה היה מין אדם שיהיה לבו כבד. אבל אין לחשוב שר"ל שפרעה הכביד את לבו בכוונה, שבפירושו כתב ההפך ברבריו לפסוק כנ. וע' RSBM דף 134 הערה 11. — (6) א, ו, בענין תבת מלא. — (7) מהפעלים הנומרים (Intransitiva). — (8) דברים לב, טו. — (9) שמות טז, י. — (10) ישעיה ב, ט. — (11) דה"י ב' כר, טו. — (12) מלכים א' ה, יא. — (13) בראשית יח, יב. — (14) כאן. — (15) חבקוק א, טו? — (16) ישעיה ב, יז. — (17) ה.ב. — (18) בראשית יט, יא. — (19) ennui ובל"א Ermüdung. — (20) בראשית ל, א. — (21) בראשית מח, ז. — (22) בפסוק יג. — (23) בפסוק כב.

מאליו. אבל בצפרדע שכת' ⁽¹⁾ והכבד את לבו, שהוא עצמו נתכוון להכביד את לבו, לכן כתב בפרשת ערוכ' ⁽²⁾ ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת, שהרי כבר הכביד את לבו פעם אחרת: 25. שבעת ימים. כך היתה מכת היאר: 26. ויאמר יי אל משה בא אל פרעה. שני פעמים היה משה מתרה את פרעה בשני מכות ובשלישי לא היה מתרה. וכן כל הסדר בכל שלש מכות ⁽³⁾ אינו מתרה. בדם ובצפרדעים התרה, בכנים לא התרה. בערוב ובדבר התרה, בשחין לא התרה. בכרד ובארבה התרה, [בחשך לא התרה] ⁽⁴⁾: 27. גוגף. מכה:

ח. 5. [התפאר עלי] ⁽⁵⁾. התנשא עלי לבקש חפצך ואעשה. כמו ⁽⁶⁾ פן ⁽⁷⁾ יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי: למתי אעתיר לך. לאיזה יום [ו]זמן ⁽⁸⁾ אתה רוצה שיסורו כל הצפרדעים ואני אעתיר מיד שימותו עד אותו זמן שתבקש ממני כי אין ⁽⁹⁾ מנהג למות כולן בפעם אחת: 6. ויאמר למחר. התפלל ⁽¹⁰⁾ עתה שימותו עד מחר ⁽¹¹⁾: 10. חומרים. צבורים: 11. והכבד. לפי שהמכה הזאת גדולה היתה לא נתחוק לבו מאיליו אלא הוא הרשיע להכביד את לבו: 12. לכינים. מיני כינה ⁽¹²⁾ ופרעושין: 13. הכינים. כמו מ"ם של ריקם ⁽¹³⁾: 15. אצבע אלהים הוא. מכת מדינה ולא על ידיהם של אילו היתה ⁽¹⁴⁾ זו, שאילו באו על ידי מכשפות אף אנו היינו

(1) ח, יא. — (2) ח, כח. — (3) ר"ל בכל מכה שלישית. — (4) שלש תיבות האלה היטיב להוסיף ר' משה בן מנחם וצ"ל בבואורו למקרא הזה. — (5) תיבות התפאר עלי חסרים בכי. — (6) שופטים ז, ב. — (7) בכי: כן. — (8) בכי: זמן. — (9) כי זמן בכי. ובעל קרן שמואל תיקן. — (10) בכי נכתב מלא: היתפלל, והשמטתי היוד שלא להטעות את הקורא. — (11) פירש פסוק ה' ופסוק וי' כרשי וקנו. אבל בכי פירוש מנחת יהודה אשר בידי ר' אברהם מערצבאכער נ"י במינוכסן הובא כדברים האלה: "ורשבים פירש למתי תרצה לשלח את ישראל ואז אעתיר לך מיד כשתשלחם ואז אמר [ר"ל אמר פרעה] למחר אשלחם. ומעם הננינה מוכיח על זה שיש פסוק בין למתי ובין אעתיר. ורבינו שלמה פירש כמו אברהם אבן עזרא. ואך זה הוא דוחק, כי אין זה כפי משמעות הפסוק הבא אחריו, כי נראה, ששאל ההערתה עליו ליום המחרת וכן עשה משה רבינו. על כן אין לסור אל שטי כוז". — ואולי נוסחא אחרת נודמנה להמחבר ההוא בפירוש רשב"ם. כי בפירוש שבידינו אין הפרש בין פירוש רשי' ופירוש רשב"ם. וסוף דברי מנחת יהודה אשר הבאתי יוסכו אל דברי אצמננינות אשר בפירוש ראב"ע כאן. ודברי ספר מנחת יהודה הנדפס חסרים בדרך לב ע"א בראשיתם ויש טעות באחריתם, ובמקום ורש"פ במ"ע צריך להיות ור"ש פירש כאמ', ורצה לומר שרבינו שלמה (הוא רשי') פירש כאבן עזרא. — (12) בכי: כינה. — (13) עין RSBM דף 141 הערה 9.

עושים כן: 17. הערוב. אומר אני כי מיני זאבים הם שנקראים ערוב על שם שדרכם למרוץ בלילות כדכת' (1) זאב ערבות ישדרם וכת' (2) זאבי ערב לא גרמו לבקר. וכאשר יאמר מאודם אדום, כן יאמר מעמק (3) עמק, מערב ערוב נייטרינר (4) ב"ל, שהוא ערוב הוא שהוא הולך בערב. עמק שם דבר, והמעשה (5) קרוי עמק [וכן] אדום שחור: 18. והפליתי ביום ההוא. לפי שהחיות רעות קלים הם ללכת בכל המלכיות כשהמכה משולחת, הוצרך לומר לשון הבדלה והפרשה יותר משאר מכות. וכן בדבר של בהמות (6): 19. ושמתי פדות. לשון הבדלה. וכן ישועה והצללה וחלצה ופורקן כולן לשון הפרשה והבדלה זה מזה: למחר יהיך. שלא תאמר מקרה הוא היה לנו: 22. כי תועבת מצרים. צאן דבר מאוס היה בעיני מצרים: ולא יסקלונו. בתמיה. דרך ביוזן הוא. כדכת' בשמעי (7) ושמעי הלך בצלע ההר לעומתו הלך ויקלל ויסקל באבנים (8) לעומתו ועפר בעפר: 25. והעברתי. כמו (9) והעברתי את עריהם (10) והחזקת בה, (11) והאבדתי חכמים מאדום, (12) והעליתי, כולם פתרונם להבא ופתחין וכן (13) והעברתיך כי אותיות גורמים (14), אבל לשעבר יאמר (15) העברתי מעליך חטאתך, (16) העליתיך, האבדתי, כולם נפתחין בפתח קטן. אבל בשאר אותיות יאמר (17) והקברתי פסיליך (18), (19) והשמדתי, כולם בחירק בין לשעבר בין להבא: 28. גם בפעם הזאת. כמו שהכביר בצפרדעים (20):

ט. 5. מועד לאמר. שלא יאמרו מכת מדינה היא: 8. פיה. אפר דק שמתנפח ברוח: 9. פורח. מגדל אבעבועות מלאות מורסא וליחלוח: 14. מגפותיי. מיני חבלות והכאות אש וברד ואבני אלגביש ונופריה ושלג וקיטור: 15. כי עתה. כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד כמו כן כך ובעמך למות בדבר והייתה (21) נכחד מן הארץ, ואלא בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את כחי וגו'

(1) ירמיה ה, ג. — (2) צפניה ג, ג. — (3) כן היה בכי' ואחרי כן נוסף ויו שלא כדן להיותו עומק. — (4) אולי הוא *nuicturne* ובלא *nächtlich*. — (5) השתמש בחיבת מעשה בפתרון האר שיש בדבר (Beschaffenheit). — (6) ט, ד. — (7) שמואל ב' טז, ג. — (8) בכי': לעומתם הלך ומסקל ומקלל. — (9) במדבר כא, ב. — (10) ויקרא כה, לה. ושם סגול בספרינו. — (11) עובדיה, ה. — (12) יחזקאל כו, ג. — (13) ירמיה יז, ד. — (14) בכי': אותות גורמים. — (15) זכריה ג, ד. — (16) מיכה ו, ד. — (17) מיכה ה, יב. — (18) בכי': פסילים. — (19) מיכה ה, ג. — (20) ע' דבריו ז, כג; ח, יא. — (21) בכי': והייתה.

להודיעך שטותך שאמרת⁽¹⁾ לא ידעתי את יי'. 17. מסתולל.
מתפעל מן⁽²⁾ סולו סולו המסילה. כובש אותם לעבדים כדכתי'⁽³⁾
ויכבשום⁽⁴⁾ לעבדים ולשפחות. ולהודיעך שיטת המתפעלים כי כל
תיבת המתפעלים באה תוספת תי"ו בראש חוץ מאותן שאוציא מן
הכלל לבסוף. מן אמר יאמר⁽⁵⁾ יתאמרו כל פועלי און, יתברך, יתגדל,
⁽⁶⁾ ויתגדלתי ויתקדשתי, ⁽⁷⁾ יתהלל המתהלל, ⁽⁸⁾ יתווכח, ⁽⁹⁾ ויתחבא,
⁽¹⁰⁾ לשוא תתיפי, ⁽¹¹⁾ והמסכה צרה כדתבנס, ⁽¹²⁾ יתלכדו, ⁽¹³⁾ ויתמודד
⁽¹⁴⁾ מתנשא, ⁽¹⁵⁾ ויתלקטו, ⁽¹⁶⁾ התעללתי, ⁽¹⁷⁾ מתפלל, ⁽¹⁸⁾ מתרושש והון
רב. הרי לך כל האלפא ביתא תי"ו בראשם חוץ משבעת אותיות.
הללו דו"ט ס"ן ש"ת. השי"ן והסמ"ך באה התי"ו אחריהם במתפעל
שלדום. מן סל⁽¹⁹⁾ מסתולל, מן שר⁽²⁰⁾ תשתדרר עלינו, מן שבח
ישתבח, מן שמר⁽²¹⁾ וישתמר חוקות עמדי, מן שכר⁽²²⁾ משתכר.
הצדי' והזי"ן לא יבא תי"ו במתפעל שלדום. אלא אחרי הצדי' תבא
טי"ת במקום תי"ו של מתפעל. מן צדק יאמר⁽²³⁾ נצטדק, מן צבע
יצטבע ברניאל⁽²⁴⁾, מן ציד הצטיידנו ביהושע⁽²⁵⁾, מן צרף מצטרף.
ואחר הזי"ן תבא דל"ת במקום תי"ו של מתפעל. זמן הודמנתון
בדניאל⁽²⁶⁾. אבל תוספת דין בתיבות טי' של נצטדק ד' של
הודמנתון⁽²⁷⁾ ותיו של יתאמרו לעשותן מתפעל כמו שפירשתי, וכן
כולם. אבל הם עצמם⁽²⁸⁾ כשהם ראש התיבה לא היה בה תוספת
אות להתפעל. כמו ⁽²⁹⁾ וישמע את הקול מדבר אליו, לא יאמר
מתדבר. ⁽³⁰⁾ לא ישמא בעל, לא יאמר יתממא. ⁽³¹⁾ ועם עקש תתפל⁽³²⁾
לא יאמר תתתפל. ⁽³³⁾ תתמם, לא יאמר תתתמם: 19. העז. אסוף,

(1) ה.ב. — (2) ישעיה סב.י. — (3) ירמיה לד.יא. — (4) בכי': ויכבשו
אותם. — (5) תהלים צד.ד. — (6) יחזקאל לח.כג. — (7) ירמיה ט.כג. —
(8) מיכה ו.ב. — (9) בראשית ג.ח. — (10) ירמיה ד.ל. — (11) ישעיה כח.כ. —
(12) איוב מא.ט; לח.ל. — (13) מלכים א' יז.כא. — (14) מלכים א' א.ה. —
(15) בשופטים יא.ג נמצאה התיבה, אבל נראה שלא כתבה רשבים כאן אלא כותב
טועה כתבה על הגליון במקום יתלכדו שהיה זר בעיניו, ואח"כ באה מן הגליון אל
תוך דברי רשבים. והער נשמצאה שלא במקומה. — (16) י.ב. ובכ"י: התעללתי. —
(17) מלכים א' ח.כח. — (18) משלי יג.ו. — (19) כאן. — (20) במדבר טו.יג. —
(21) מיכה ו.טז. — (22) חגי א.ו. ודוגמא זו גם במחברת מנחם דף 37. ובכ"י
במעות: שבר משתבר. — (23) בראשית מד.טז. — (24) ד.יב. כ. ל; ה.כא. —
(25) ט.יב. — (26) דניאל ב.ט (קרי'). — (27) בכ"י זמן הוד. — (28) אותיות
דט"ת. — (29) במדבר ז.פט. — (30) ויקרא כא.ד. — (31) שמואל ב' כב.כו. —
(32) בכ"י: עם עקש ופתלתל. והוא טעות הסופר אשר שת לבו לרשבים לב.ה.
ואחרי כן היה כתוב בכ"י: תתפתל, ובא אחר והגיה, אבל לא כל צרכו. —
(33) שמואל ב' כב.כו; תהלים יח.כו.

כמו ⁽¹⁾ העיוו אנשי בנימין, ⁽²⁾ יושבי הגבים העיוו ⁽³⁾: 27. חמאתי הפעם. עתה הפעם אני מודה שחמאתי: 30. כי טרם תיראון. כתרני. עדיין לא תיראון: 32. לא נוכו. להודיעך שמה שלא שיבר הברד אכל הארבה. הברד מקלקל את הקשה והארבה אוכל את הרך: 33. נתך. לשון יציקה. כמו ⁽⁴⁾ כהתוך כסף בתוך כור בן תותכו בתוכה. ומטר לא הוצק ארצה: 34. ויוסף לחטוא. עד עתה לא נתכוון לחטוא במזיד, אבל כשהודה על הברד ⁽⁵⁾ [ואני] ועמי הרשעים לכן קורו עכשיו מזיד:

בא אל פרעה.

י. 1. כי אני הכבדתי וגו'. בכל מכות לא מצינו שהודיע הק' למשה שחיוק את לבו. אך בואת שהודה פרעה שהוא הצדיק [ואמר] ⁽⁶⁾ ואני ועמי הרשעים, ובואת כת' ⁽⁷⁾ ויוסף לחטוא. לכך הוזקק לומר כי אני הכבדתי וגו' ואת לב עבדיו, שכך כתיב למעלה ⁽⁸⁾ ויכבד לבו: שיתי. שומי: 2. התעללתי. פעולת עלילות ⁽⁹⁾: 3. לענות. מן ענה לענות. מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי, להיכנע ולדחות עני מלפני: 5. ולא יוכל ⁽¹⁰⁾ הרואה לראות את הארץ ⁽¹¹⁾: העץ הצומח. כי הברד שיבר את כל עץ השדה. ומה שיצמח אחרי כן יאכל הארבה ⁽¹²⁾: הטרם תדע. וכי עדיין לא ידעת כי אברה מצרים בדבר ובברד ובשאר מכות: 10. כי רעה נגד פניכם. אתם חושכים רעה בלבבכם. וזה מוכיח ⁽¹³⁾ הוי חכמים בעיניהם ונגד [פניהם] נבונים: 11. ועבדו את יי' כי אותה אתם מבקשים. לעבוד את יי' אתם מבקשים פניי, ואי' טף ונשים למה? ולכן אמר ⁽¹⁴⁾ להם יהי כן יי'

⁽¹⁾ ירמיה ו, א. — ⁽²⁾ ישעיה י, לא. — ⁽³⁾ בפענת רוא דף כז ע"ב הובא כאן פירוש בשם מהר"ר שמואל. ואינו רשבים. — ⁽⁴⁾ יחזקאל כב, כב. — ⁽⁵⁾ בפסוק כז. — ⁽⁶⁾ ט, כז. — ⁽⁷⁾ ט, לד. — ⁽⁸⁾ שם. — ⁽⁹⁾ פעולת מעשי יי' עם בני אדם. ובדבריו אחז רשבים לפי דעתי לשון המקרא אשר בתהלים ט, יב; סו, ה; עז, יג. ושלא כדברי רש"י. — ⁽¹⁰⁾ בכ"י: יכול. — ⁽¹¹⁾ כדברי רש"י. ומקור הדבר במחברת מנחם ערך זר II דף 81 ע"ב. — ⁽¹²⁾ בכ"י: הברד. — ⁽¹³⁾ ישעיה ה, כא. — ⁽¹⁴⁾ בכ"י: ולכם שאמר. ובעל קרן שמואל תיקן.

עמכם⁽¹⁾: ויגרש אותם. המגרש: 19. ויהפוך י"י רוח ים. כי רוח הקדים הביאם מן הים ורוח מערבי החזירם לים: 21. וימש חשך. ויאמש חשך. כמו⁽²⁾ ולא יהל שם ערבי, כמו לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה הלילה עד שלשת ימים: 22. [חשך אפלה.] חושך ואפילה, חשך גדול⁽³⁾: 23. מתחתיו. מביתו לפי פשוטו⁽⁴⁾, שלא ידעו היכן ילכו: היה אור במושבותם. אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי:

יא. 1. ויאמר י"י אל משה בעומדו לפני פרעה עוד נגע אחד וגו', ואחרי כן השיב משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה וגו'⁽⁵⁾: כלה. הכל, גברים ונשים טף ומקנה: 2. וישאלו. לשם מתנה גמורה⁽⁶⁾ כמו⁽⁷⁾ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך: 4. ויאמר משה לפרעה כה אמר י"י כחצות [הלילה]. כחצות מן חצה כמו כעשות מן עשה⁽⁸⁾ בעלות המנחה מן עלה. כלומר כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב⁽⁹⁾ ויהי בחצי הלילה בבי"ת. זהו לפי פשוטו. כי כשאמר משה לפני הזמן של מכת בכורות או ראוי לאמר כחצות, כלומר כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה⁽¹⁰⁾: 5. אשר אחר הרחיים. ולהלן הוא אומר⁽¹¹⁾ עד בכור השבי אשר בבית הבור. שני הפסוקים אחד הם, כי בכור השבי הוא אחר הרחיים, שהיו ממחינים אותם כמה שני⁽¹²⁾ ויהי טוחן בבית האסורים⁽¹³⁾: 6. אשר כמוהו לא נהייתה. הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד. ⁽¹⁴⁾ המחנה האחת והכהו: 7. לא יחרץ כלב. המלאך מויק⁽¹⁵⁾ ומשחית בכורי מצרים, אבל בכורי ישראל אפילו קול ניבוח של מויק החיות לא זיק אותם⁽¹⁶⁾: 8. וירדו כל עבדיך. דרך כבוד אמ' לו, שהרי בשעת

(1) ר"ל אין לתמוה על זכרון שם י"י בקללה כזאת כפי פרעה כי דבריו מוסבים על אמרם: כי חג י"י לנו. (2) ישעיה יג, כ. (3) בכ"י נהפך הסדר ובא המאמר הזה קודם פירוש וימש חשך. (4) ר"ל שפירוש רש"י אינו כמשמע הכתוב. (5) כוונתו תבין כשתעיין בדברי ראבי"ע לפסוק הזה. (6) כדבריו לעיל ג, כב. (7) תהלים ב, ח. (8) מלכים ב' ג, כ. (9) יב, כט. (10) לדעת רשבים כ"ה בראש התיבה ירמוז אל העתיד. ע' דבריו לבמדבר כג, כג בענין כעת. (11) יב, כט. (12) שופטים טז, כא. (13) אל פירוש רשבים הזה רמז בעל מנחת יהודה בדרך לג ע"ג של ספר דעת זקנים. (14) בראשית לב, ט. (15) בכ"י: המויק, ובעל ק"ש תיקן. (16) בפענח רזא דף כח ע"ב כתוב: „ומהר"ר חיים בשם רבינו שמואל אמר שר"ל אעפ"י שבמלאך המות בעיר כלבים צועקים". ונראה שכוין אל דברי רשבים כאן אשר לא הבינם היטב. — ובמנחת יהודה דף לג ע"ג הובא הפירוש שהוא מפשטי הר"מ מקיצי.

מעשה⁽¹⁾ ויקם פרעה לילה [וגו'] ויקרא למשה ולאהרן לילה. וכל זה אמר לו משה לקיים מה שאמר לו⁽²⁾ לא אוסיף עוד ראות פניך, אבל אתה ועבדיך תבואו אלי: 9. לא ישמע אליכם פרעה. כלומר אחר כל מכה ומכה היה אומר הק' למשה ולאהרן לא ישמע אליכם עד לבסוף: ויחזק יי'. בכל פעם ופעם:

יב. 1. בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו'. לפי שפרשה של מצות [היא] הוצרך לפרש שמצוות הללו נצטוו במצרים, אבל שאר מצות יש מהם בהר סיני ויש מהם באהל מועד ויש מהם בערבות מואב: 2. ראש חדשים. כר' יהושע⁽³⁾ שבניסן נברא העולם: לחדשי השנה. בכל מקום שאומר לכם בחדשים⁽⁴⁾ שמיני תשיע, לחודש הזה הם. ולר' אליעזר⁽⁵⁾ האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך. החודש הזה לכם, אנפ"י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהי ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי⁽⁶⁾ חדרש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון [כי] בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה⁽⁷⁾ ובחודש השביעי, לירח יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת השבועם ליציאת מצרים כדכת'⁽⁸⁾ בחודש השלישי לצאת בני ישראל וגו', וכן בבנין הבית⁽⁹⁾ ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל [מארץ] מצרים: 3. לבית אבות. משפחות⁽¹⁰⁾ בית אחד רגילים לאכול יחד בבית אחד, כי הפסח לא יאכל בשני בתים, דכת' שה לבית, ⁽¹¹⁾ בבית אחד יאכל: 4. ואם ימעט. שלא יוכלו לאוכלו כולו: במכסת. מניין, כדכת'⁽¹²⁾ ויהי המכס לי"י מן הצאן. המ"ם עיקר כמו מ"ם של מלך,⁽¹³⁾ במתג ורסן. מכסת כמו⁽¹⁴⁾ שכבת הטל. אבל תכוסו מגורת כסס כמו תסובו מן סבב, ואינו מגורת מכס לי"י כלל. ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה כמו מצוה מקנה מראה מעשה, לא יהיה [מגורת תכוסו] אלא מגורת כסה עשה ראה, מחטופי למ"ד פעל של ה"י שכולם אות שאחרי המ"ם בחטף, תקוה⁽¹⁵⁾ תיגרת ירך, מצוה. אבל מן שב

(1) יב, ל. לא. — (2) י, כט. — (3) ראש השנה דף יא ע"א. — (4) בכ"י: בחדשי. — (5) שם. — (6) אסתר ג, ו. ועוד. — (7) במדבר כט, א. — (8) יט, א. — (9) מלכים א' ו, א. — (10) בכ"י: משפחת. — (11) יב, מו. — (12) במדבר לא, לו. — (13) תהלים לב, ט. — (14) מז, יד. — (15) תהלים לט, יא.

קם⁽¹⁾ ויגד מואב יאמר תשובה תקומה⁽²⁾ ומגורתם אביא להם, חטף באות ראשונה: 7. המשקוף. מפתן העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית כמו⁽³⁾ וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפת וחכמת הדלת עליו⁽⁴⁾ צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העברי: 8. ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש וגו'. כל ענייני אכילה הללו דרך חיפזון ומהירות הוא כאדם הנחפו ללכת: 9. נא. נראה לשון צלי קדרה⁽⁵⁾ שמבושל בלא מים ובלא צלי אש הכתוב כאן: ראשו על כרעיו. כל זה דרך מהירות: 11. פסח הוא לי"י. שהמלאך ידלג ויניח בית ישראל להכות בכורות שבבתי הגוים: 13. אעשה שפטים. לפי שהיה בומח באלהי מצרים ויאמר⁽⁶⁾ מי י"י: 14. תחגוהו. חטף קמץ נמצא בסיפרי מלכיות אחרות והוא עיקר. שמגורת חגג יאמר תִּחְגְּהוּ כמו מן סבב⁽⁷⁾ יסובוהו ערבי נחל, אבל תִּחְגְּהוּ מן גורת ה"י הוא, שיאמר מן כלה תכלוהו, מן ציוה תצווה⁽⁸⁾: 16. אך אשר יאכל לכל נפש וגו'. ולכך כתוב בכל ימים טובים⁽⁹⁾ מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי אוכל נפש, אבל בשבת ויום הכיפורים כתיב⁽¹⁰⁾ כל מלאכה: 17. ושמרתם את המצות. לאוכלם ביום הזה לזכרון: כי בעצם היום הזה הוצאתי וגו'. ולא הספיק בצק להחמץ. כדכת'⁽¹¹⁾ ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עונות מצות כי לא חמץ כי גורשו וגו': 20. בכל מושבותיכם תאכלו מצות. אפילו בנבולין שאין שם פסחים נשחטין: 21. למשפחותיכם. כדכת' לעיל⁽¹²⁾ לבית אבות: 22. כסף. בכלי כדכת'⁽¹³⁾ שומרי הסף. ספות כסף: לא תצאו. כי סִימְנֵי הדם אשר על המזוזות יגין עליכם: 26. מה העבודה הזאת המשונה משאר ימים טובים מכמה דברים: 27. אשר פסח. דילג ועבר: 29. בחצי הלילה. כשהיו אוכלין את פסחיהן: הישב על כסאו. העתיד לישב על כסאו אילו חייה: 32. וברכתם גם אותי. וגם תברכו אותי: 34. בצקו. מן בצק. [כמו] מן כתף⁽¹⁵⁾ כתפו: משארותם. הוא הכלי שנותנין בו הבצק,

(1) במדבר כב, ג. — (2) ישעיה סו, ד. — (3) בראשית כו, ח. — (4) הוא רשי. — (5) בכי: קדר. — (6) ה, ב. — (7) איוב מ, כב. — (8) עין RSBM דף 59 הערה 2. — (9) ויקרא כז, ח. כא. כה. לה. לו; במדבר כח, יח. כה. כו; כט, א. יב. לה. — (10) ויקרא מז, כט; כג, ג. כח. לא; במדבר כט, ז. — וכדבריו כתב ראב"ע כאן ורמב"ן לויקרא כג, ז. — (11) בפסוק לט. — (12) בפסוק ג. — (13) אסתר ב, כא. ופרש סף כמו חברו ר' יוסף קרא בפירושים על אסתר וגי' הגדפסים ע"י הח' יעללינק דף 9. — (14) מלכים ב' יב, יד. — (15) בכי: כסף.

זוה מוכיח⁽¹⁾ ברוך טנאך ומשאריתך. כשם שהטנא הוא הסל שנותנין בה את הפרי. כן משאריתך⁽²⁾ כלי שנותנין בו את העיסה, וזהו ברכת הכלים שיהיו מלאים פירות ועיסה: 36 נתן את חן העם. לתת להם במתנה כדכתי' באלה שמות⁽³⁾ ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים: וישאילום מצרים לישראל. ישראל היו השואלים ומצרים המשאילים. השלימו שאילתם ומתנה היתה⁽⁴⁾. מי ששואל⁽⁵⁾ את הדבר קרוי פועל ומי שמוסר לו מה ששואל קרוי מפעיל. משאיל נותן לו מה ששאל: וינצלו את מצרים. עדיי טוב מלבושיהן שאלו ונתנו על בניהם ועל בנותיהם וכדכתי'⁽⁶⁾ ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב: 38 ערב רב. לשון תערובת, כדכתי'⁽⁷⁾ ויתערבו בנוים: 39. עוגות. כי אין לחם⁽⁸⁾ אלא האפוי בתנור: כי לא חמץ. כי לא החמץ. וכן⁽⁹⁾ כבד לב פרעה, לשון פעל. וכן⁽¹⁰⁾ אהב אביו. והמלך דוד זקן, הזקין⁽¹²⁾: וגם צדה לדרך לא עשו. ולכך הוצרכו להתלונן ללחם ולמים: 40. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים. כי בן שבעים שנה היה אברהם אבינו כשנדבר עמו בין הבתרים⁽¹³⁾ והארבע מאות של גר יהיה זרעך התחילו מיצחק⁽¹⁴⁾ כמו שפירשתי הכל בפרשת [בין ה]בתרים: 41. ויהי מקץ שלשים של ברית בתרים וארבע מאות שנה של לידת יצחק ויהי בעצם היום הזה וגו'. ומכל מקום במצרים לא ישבו אלא מאתים ועשר של סוף ד' מאות ושלשים⁽¹⁵⁾: 42. ליל שימורים הוא לילי. מימות אביהם היה הק' מצפה לזה הלילה להוציא את בני ישראל ממצרים כמו שהבטיחם. ולישראל הוא ליל שימורים לדורותם, לכל הדורות, שמצפים לזה הלילה לחוג בו חג הפסח [ככל חקותיו]⁽¹⁶⁾ ומשפטיו: שמורים. לשון המתנה, כמו⁽¹⁷⁾ ואביו שמר את הדבר: 46. ועצם לא תשברו בו. כדרך

(1) דברים כח, ה. — (2) בכי': משארותיך. — (3) נ, כא. — (4) כדבריו נ, כב; יא, ב. — (5) בכי': שפועל, ובעל קש תיקן. — (6) לנ, ו. ורצה להראות שלשון נצל נאמר על העדי. וגם זאת תשובה למינים שלא יאמרו שלקחו ישראל עמם כל רכוש ארץ מצרים שהרי ראינו שלא לקחו אלא מה שהוצרך להם לחג י"י בחורב. — (7) תהלים קו, לה. — (8) בכי': להם, ובעל קש תיקן. וכן כתב רשבים לקמן כט, ב: אפוי בתנור קרוי לחם. ורצונו לחלק בין לחם ובין עוגות. — (9) ז, יד. — (10) בראשית כו, יד. — (11) מלכים א' א, א. — (12) ע' RSBM דף 134 הערה 11 ודף 148 הערה 6. — (13) סדר עולם רבא פרק א. — (14) סדר עולם רבא פרק ג. — (15) שם. — (16) כנל להוסיף. — (17) בראשית לו, יא.

אכילת חיפזון: 48. וכל ערל. ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא נימול⁽¹⁾: 51. ויהי בעצם היום הזה וגו'. אעפ"י שכבר [נאמר]⁽²⁾ זה למעלה חוזר וכופלו עתה לומר לך שביום שיצאו אמר הק' למשה קדש לי כל בכור:

יג. 2. פטר. לשון פתיחה, כמו⁽³⁾ פומר מים ראשית מדון: באדם. עבודה מתחילה היתה בבכורות: 4. האביב. ביכור ובישול תבואה, כמו⁽⁴⁾ עודנו באיבו לא יקמץ, באיבי הנחל. הדגש במקום אות ב"ת החסירה: 8. בעבור זה שעשה י"י לי ניסים במצרים אני עובד עבודה הזאת⁽⁶⁾. וכן⁽⁷⁾ זה היום⁽⁸⁾ אשר עשה י"י לי שהייתי⁽⁹⁾ לראש פינה נגילה ונשמחה בו: 9. לאות על ירך. לפי עומק פשומו יהיה לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ירך. כעין⁽¹⁰⁾ שימני כחותם על לבך⁽¹¹⁾: בין עיניך. כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לפני: 10. את החוקה. חוקת הפסח: 12. והעברת. הסירהו מבהמותיך ותנהו לכהן ויקריבנו: שגר. לשון שילוח מן הבטן: 18. תפדה. לאחר שנתקדשו הלויים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם⁽¹²⁾ המשכן, ולקחת חמשת חמשת שקלים לעלגולת וכת⁽¹⁴⁾ ופדויו מבן חודש תפדה בערכך וגו': 15. ויהי כי הקשה. כל זה תאמר לבנך. וכן מוכיח מדרבנן⁽¹⁵⁾ הוציאנו י"י ממצרים. כי הק' אמר למשה כל פרשה זו, וישראל אומר לבנו הוציאנו י"י וגו'. כי משה לא אמר לישראל פסוק זה מעצמו [וגם מה צורך] שיאמר משה לישראל והיה לאות על ידכה כי בחזק יד הוציאנו וגו'. אלא האב אומר לבנו כך:

(1) כפירוש רש"י על פי המכלתא. — (2) נאמר חסר בכ"י והוסיפוהו המדפיסים הראשונים. — (3) משלי יז, יד. — (4) איוב ח, יב. — (5) שיר השירים ו, יא. — (6) עיין דבריו לבראשית יח, ה. — (7) תהלים קיח, כד. — (8) בכ"י: יום. — (9) בכ"י: שהייתי. — (10) שיר השירים ח, ו. — (11) הלך בעקבות מנחם במחברת טף III רף 99. — (12) בכ"י: שהוקם את המשכן. — (13) במדבר נ, מז. — (14) במדבר יח, מז. — (15) בפסוק מז.

ויהי בשלח:

17. ויהי בשלח פרעה את העם ונתכוון הק' להביאם לארץ כנען ולא רצה הק' להנחותם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. דרך הוא ליכנס מיד בארץ כנען, ולכשיבאו לטורח מלחמות ארץ כנען יתנו ראש וישובו למצרים כמו שעשו כמה פעמים כדכתי' (1) הלא טוב לנו שוב מצרימה, (2) נתנה ראש ונשובה מצרימה וגו', (3) וזכרנו את הדגה אשר אכלנו (4) במצרים. לפיכך ויסב [אלהים] את העם דרך המדבר ארץ רחוקה. כדכתי' (5) אחד עשר יום מהורב וגו'. אבל פלשתים לבדם היו מפסיקין בין מצרים ובין ארץ כנען כמו שמוכיח ביצחק שדיה יורד מארץ כנען ללכת דרך ארץ פלשתים לארץ מצרים מפני הרעב (6) עד שאמר לו הק' (7) גור בארץ הזאת, (8) וישב יצחק בגרד: 18. וחמושים. בכלי ויין. שהיו הולכים לירש את ארץ כנען כמו שכת' למעלה (9) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגו', וכן (10) תעברו חמושים דיהושע: 21. וי' הולך. מלאך שהיה מוליך לפני ישראל עמוד האש ועמוד הענן (11): יומם ולילה. שכשישמע פרעה יאמר בורחים הם וירדפו אחריהם: 22. לא ימיש הק' לשון מפעיל, ממיש את אחרים. אבל (12) לא ימוש ספר [ה]תורה, לשון פועל:

יד 3. נבוכים הם. לפניהם (13) נבכי ים. לפיכך שבו אחור שלא ידעו היכן ילכו, כי סגר עליהם המדבר את דרכם שהוא מקום נחש שרף ועקרב וחיות רעות ודואגים שם מאחריהם (14), ולפיכך שבו ממקום שהיו חונים באיתם בקצה המדבר ועתה באו בין מגדול ובין הים לחנות על הים והרי נבוכים, נבכי ים, לפניהם. הרי אין להם מקום לנוס לא לפנים ולא לאחור: נבוכים. סגורים בנבכי ים שלפניהם. כדכתי' (15) הבאת עד נבכי ים, (16) מבכי נהרות: 5. כי

(1) במדבר יד, ג. — (2) במדבר יד, ד. — (3) במדבר יא, ה. — (4) כן הוא בכי'. ובמקרא: נאכל. — (5) דברים א, ב. — (6) בראשית כו, א. ב. — (7) שם בפסוק ג. — (8) שם בפסוק ו. — (9) ג'זו, — (10) יהושע א, יד. — (11) כתב כן משום דברי המקרא יד, ט. וע' מה שכתב שם. — (12) יהושע א, ח. — (13) איוב לח, טז. — (14) לדעתו תחלת המקרא מוסבה על שלפניהם וסופו על שלאחריהם. וע' שבו וגו'. — (15) איוב לח, טז. — (16) איוב כח, יא.

ברח העם. מתוך ששבו אחור⁽¹⁾: מעבדינו. חטף קמץ. מעבוד אותנו. וכן⁽²⁾ משמרו את השבועה. ⁽³⁾ באכל האש. ⁽⁴⁾ באכלנו לחם לשובע: 7. רכב בחור. רכב חשוב ומובחר: ושלישים. שרים. לפי שכת' לפנינו⁽⁵⁾ ומבחר שלישי טובעו בים סוף: 8. יוצאים ביד רמה. לא היו דואנים כלל עד שראו פרעה ועמו רודפים אחריהם. או ⁽⁶⁾ ויראו מאד: 11. המבלי אין. כפל לשון: למות במדבר. אשר אין [לחם]⁽⁷⁾ ואין מים. ואפילו אין רודף אחרינו נמות ברעב: 16. וּבְקָעָהוּ. העיין גורמת⁽⁸⁾, גמ' ⁽⁹⁾ שְׁמַעְנוּ אֲדוֹנֵי. אבל מן זכר יאמר ⁽¹⁰⁾ וְכָרְנִי: 19. ויסע מלאך האלהים המוליך את עמוד הענן⁽¹¹⁾ לפני מחנה ישראל וילך המלאך מאחריהם ומתוך כך ויסע עמוד [הענן] מפניהם ויעמוד מאחריהם. כי המלאך הוליכו להפסיק בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וישם מאפל ביניהם כדכת' ביהושע⁽¹²⁾. שלא יוכלו לקרב זה אל זה כל הלילה: 20. ויהי הענן והחשך למצרים ויאר עמוד האש לישראל את⁽¹³⁾ הלילה ולא קרב זה אל זה. מצרים לא קרב לישראל כל הלילה: 21. ברוח קדים. כדרך ארץ עשה הק' שהרוח מייבש ומקריח את הנהרות: 24. בעמוד אש ובענן. בקולות של ברד ואש מתלקחת וענן. כדכת'⁽¹⁴⁾ וירעם יי' בקול גדול [וגוי] ויהומם: ויהם. מחומת קול: 25. ויסר את אופן מרכבותיו. כשראו מצרים שנתהממו היו טורחים את אופני העגלות להטותם אחריהם⁽¹⁵⁾ כדי לנוס ולברוח אחור ולא יכלו⁽¹⁶⁾ אלא היו מנהגים ומטים אותם לפנות לאחור בכבדות ובקושי גדול, כי היו העגלות והרכב מריבות זו לפני זו⁽¹⁷⁾. ולמה היו עושים כך? לפי שאמרו מצרים אנוסה מפני ישראל כי יי' נלחם להם⁽¹⁸⁾ עתה בנו במצרים: 26. נטה את ירך. כשעברו ישראל על שפת הים מעבר לים: 27. ומצרים נסים

(1) ולא הלכו דרך שלשת ימים לזכות ליי' כאשר דברו. וזוה הכירו אנשי מצרים מראשית מחשבתם היה לעזוב את מצרים כל הימים. — (2) דברים ו, ח. — (3) במדבר כו, י. — (4) מו, ג. — (5) טו, ד. — (6) בפסוק י. — (7) לחם חסר בכ"י ונשאר מקום חלק. — (8) וכן כתב לבראשית לד, י. וע' בספרי על רשב"ם דף 139 הערה 15. — (9) בראשית כג, י. — (10) תהלים קו, ד. — (11) כמו שפירש לעיל יג, כא. — (12) כד, ז. — (13) בכ"י: כל. — (14) שמואל א, ז, י. — (15) לאחור ולא לפנים. — (16) בכ"י: יוכלו. — (17) ולא בשורה אחת ולכן הגושים אחור נפנשו כאשר אחריהם. ור' יוסף בכור שור הביא כאן פירוש ששמע משום ר' שמואל (הוא רשב"ם), והוא דומה במקצת לפירוש רשב"ם אבל המניד לא הבין דעת המפרש. — (18) בכ"י: לכם.

לקראתו. כשהיו הופכים אופני מרכבותם לנוס פגעים הים קודם שנהפכו לגמרי וכא להם הים לקראת פניהם, ובני ישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, וירא ישראל אשר על שפת הים את מצרים מתים וטבועים בים: 30. על שפת הים. כשהיו ישראל על שפת [הים] ראו מיד את הים שב על פני המצרים ומבעו בתוכו. זהו עיקר פשוטו. ובענין זה פרשתי בבראשית⁽¹⁾ וישמע את קול יי' אלהים מתהלך בנן לרוח היום: 31. ויאמינו ביי'. שאף במדבר לא ימותו ברעב:

טו. 1. גאה גאה. נצחון מלחמה קורא גאות בכמה מקומות. ⁽²⁾ השב גמול על גאים. ⁽³⁾ בית גאים יסח יי', הגוזלים והחומסים. ⁽⁴⁾ בנאות רשע ידלק עני: רמה בים. תרגום של השליך. וכן ⁽⁵⁾ רומי קשת: 2. עזי וזמרת יה. עז וזמרת ושבת ישראל יה, והוא היה לי לישועה. עזי חטף קמץ וייד יתירה כמו⁽⁶⁾ רבתי בניים. ⁽⁷⁾ היושבי בשמים. ⁽⁸⁾ שכני בחוני הסלע. אבל ⁽⁹⁾ עזי אליך אשמורה פירוש עזי שלי: וזמרת. כמו ⁽¹⁰⁾ ושכורת ולא מין. וכן ⁽¹¹⁾ תסמר שערת בשרי, כפילו של ראש הפסוק ורוח על פני יחלוק. תסמר שערת הרוח בשרי. וכן תירגם רב יוסף ⁽¹²⁾ תצלחב שלהוביתא בישרי. הרי זמרת חסר כמו שכורת ושערת: [זה אלי. אף על פי שלא ראוהו שייד לומר לשון זה כמו⁽¹³⁾ כי זה משה האיש ⁽¹⁴⁾]: ואנוהו. ואיפהו. כמו⁽¹⁵⁾ הנוה והמעוננה דמיתי בת ציון. ואינו לשון ⁽¹⁶⁾ נוה משולח. כי כפל סופי מוכיח וארוממנהו. ואנוהו [וארוממנהו] שניהם לשון כיבוד להק: 3. יי' שמו. ⁽¹⁷⁾ נודע יי' משפט עשה: 4. ירה בים. כמו⁽¹⁸⁾ ויורו המורים. זרק והשליך: 5. יכסיומו. יכסיומו היה לו לומר, אך בשביל או הראשון ⁽¹⁹⁾ [ננקד כן] גם השני. וכן ⁽²⁰⁾ מתצאיו ומובאיו, היה לו לומר מבואיו, מן בא מבוא [כמו] מן

(1) בכי: כבראשונה, ובעל קרן שמואל היטיב לתקן, והמקרא בבראשית נ, ה. ועי' את אשר הבאתי שם בשם רשבים. — ⁽²⁾ תהלים צד, ב. — ⁽³⁾ משלי טו, כה. — ⁽⁴⁾ תהלים י, ב. — ⁽⁵⁾ תהלים עח, ט. — ⁽⁶⁾ איכה א, א. — ⁽⁷⁾ תהלים קכב, א. — ⁽⁸⁾ עובדיה, נ; ירמיה מט, טו. — ⁽⁹⁾ תהלים נט, י. — ⁽¹⁰⁾ ישעיה נא, כא. — ⁽¹¹⁾ איוב ד, טו. — ⁽¹²⁾ בתרגום הגרפס: מְצַלְחָבָא עֲקֻלִּי בְסָרָא. — ⁽¹³⁾ שמות לב, א. — ⁽¹⁴⁾ הובא בפעם רוא בשם רשבים. וכתב בן להוציא מדברי המכלתא שהביא רשי. — ⁽¹⁵⁾ ירמיה ו, ב. — ⁽¹⁶⁾ ישעיה כו, י. — ⁽¹⁷⁾ תהלים ט, ז. — ⁽¹⁸⁾ שמואל ב, יא, כד. — ⁽¹⁹⁾ בכי באו שתי פעמים תיבות או הראשון, ואין להעמידם אלא פעם אחת. ונראה שחסר תיבת בא או ננקד כן וכדומה במקום השנות או הראשון. — ⁽²⁰⁾ יחזקאל מ, יא.

קם מקום, מן לן מלון. אבל בעלילת מצאיו אמר מובאיו: 6. ימינך י"י שאתה נאדרי בכח היא תרעץ אויב. ימין היא לשון נקבה כדכתיב⁽²⁾ ימין י"י רוממה. ומקרא זה בעין⁽³⁾ נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם.⁽⁴⁾ עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו.⁽⁵⁾ כי הנה אויבך י"י כי הנה אויבך יאכדו. חציו הראשון אינו מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו, אך בחציו הראשון מזכיר במי הוא מדבר: 7. תהרם קמך. לשון הסרה. משפיל ומנענע הדבר מקומתו. וכן⁽⁶⁾ פן ידרסו אל י"י, ממקומם להתקרב ולראות. וכן⁽⁷⁾ יחתך מאהל ויהרסך ממעבך: 8. וברוח אפך.⁽⁸⁾ ברוח קדים עזה כל הלילה: נערמו. גברו למעלה כמו ערימת חטים: נד. לשון גובה. וכן בירדן⁽⁹⁾ קמו נד אחד: קפאו. כמו⁽¹⁰⁾ וכנבינה תקפיאני: 9. אמר אויב. כשראה הים [נהפך]⁽¹¹⁾ לחרבה: אריק חרבי. אריק תערי בהוצאת חרבי⁽¹²⁾. וכן⁽¹³⁾ כי חיצוך נחתו בי, על שמנחיתת⁽¹⁴⁾ דריכת הקשת הוא יורה החיצים כדכתיב⁽¹⁵⁾ ותנחת עלי ידך, ונחתה⁽¹⁶⁾ קשת נחושה וזרעותי, לכך הוא קורא יריית החצים נחיתה⁽¹⁷⁾: 10. צללו כעופרת [במים אדירים]. במימות שהן אדירים, במים של ים אע"פ שהן אדירים כמשברי ים: 11. מי כמוך באלים י"י מי כמוך נאדר בקודש. גם זה מן הכפולים שפירשתי אצל ימינך י"י נאדרי בכח. וכן פירשו מי כמוך באלים י"י שנאדר בקודש כמותך: נורא תהילות. תהילות האמורות כך על ידיהם אתה יראוי ומאויים כדכתיב⁽¹⁸⁾ ויראו העם את י"י: 12. נטית ימינך. ויאמר י"י אל משה נטה את ירך על הים וישבו וגו': 13. נהלת בעוזך. מנהל אתה את ישראל עכשיו⁽²⁰⁾ כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען שהוא נזה קדשך: 15. 14. יושבי פלשת, אלופי אדום, אילי

(1) בכ"י: מבואיו. — (2) תהלים קיח, מז. — (3) תהלים צג, ג. — (4) תהלים צב, י. — (5) יט, כא. — (6) דברי שני כתובים נפרדים (ישעיה כב, יט ותהלים נב, ו) נשתנו ונתחברו יחד. ונראה שטעות סופר היא ולא יצאה מיד המחבר רשב"ם. — (7) השתמש בדברי הכתוב יד, כא. — (8) יהושע נ, מז. — (9) אויב י, י. — (10) כן נראה לי להוסיף, — (11) ע' רש"י. — (12) תהלים לח, ג. — (13) בכ"י: שם נחיצת. — (14) תהלים לח, ג. — (15) תהלים יח, לה. — (16) בכ"י: נחיצה. ובעל ק"ש תיקן. — (17) יד, לא. — (18) השתמש בדברי המקרא יד, כו. — (19) הלך בשיטתו שיש לשעבר שפתרונו עכשיו. ע' דבריו לבראשית א, כט; וכן, במדבר יד, כ. וכאן הוכרח לאמר כן, לפי שעל הים הם עומדים ומשוררים את השירה הזאת ולא באו עוד אל ארץ כנען.

מואב, כל אילו שכיני ארץ ישראל: 16. [עד יעבר וגו']⁽¹⁾. שניהם עד יעבור את הירדן אל ארץ ישראל⁽²⁾. כפל אחר של עברת הירדן⁽³⁾ כעין ⁽⁴⁾ימינך י"י לפי הפשט: 16. בגדול זרועך. כמו בורע גודלך. וכן קדוש היכלך בתילים⁽⁵⁾ כמו היכל קודשך: 17. מקדש. קוף של מקדש הגשה ודל"ת רפה. וכן ⁽⁶⁾הצפינו וכן ⁽⁷⁾משתי עיני מפלשתים. הדגש שבקוף של מקדש עושה את החמף שבא מניע⁽⁸⁾. ולכך הדל"ת של אחריו רפה. וכן הצפינו, וכן משתי: 18. י"י ימלך. לאחר שתתישבו בארץ ישראל תוודע מלכותו של הק' בכל המלכויות: 19. כי בא סוס פרעה וגו' וניערו בים וישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים. או ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמוה⁽⁹⁾ כאשר צוה י"י את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן בירמיה⁽¹⁰⁾ כי בא ירמיהו אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיהו ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקהו: 20. הנביאה. [נביא] קורא בעל דברי שבח או תוכחות בני אדם: אחות אהרן. על שם הבכור קורא [אותה] אחות [אהרן]⁽¹¹⁾ כמו שפירשתי אצל⁽¹²⁾ אחות נביות⁽¹³⁾ ואחות לוטן: 22. יִסַּע הפעיל, אבל יִסַּע הוא עצמו נסע. וכן ⁽¹⁴⁾יִפֹּל בקרב מחנהו, ⁽¹⁵⁾יִנָּש את פר [החטאת], לשון מפעיל. אבל ⁽¹⁶⁾יִפֹּל⁽¹⁷⁾ יִנָּש לשון פועל: 25. ויורהו. לשון ⁽¹⁸⁾יורה משפטיך: שם שם לו חוק ומשפט [ושם נסהו]. שם במרה על ידי עלילות הנסיון אשר שם להצמיאם⁽¹⁹⁾ למים ואחר כך ריפא להם את המים התחיל להוכיחם שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם והוא יעשה צורכיהם. והואך שם לו חוק ומשפט? שאמר להם⁽²⁰⁾ אם שמוע תשמע לקול י"י אלהיך וגו' ושמדת כל חוקיו שצויה אתכם, כל המחלה אשר שמתי במצרים שעשיתי מימיהם דם ולא היה להם מים⁽²¹⁾ לשתות לא אשים עליך כי אני י"י רפאך אשר

(1) ציון המקרא חסר בכ"י. — (2) עד יעבר הראשון ועד יעבר השני כוונה אחת להם ולא כפירוש התרגומים. — (3) ר"ל ומה שנכפל עוד הפעם עד יעבור. — (4) בפסוק ו. — (5) סה.ה. — (6) ב.ג. — (7) שופטים טו, כח. — (8) בשם שבא השתמש כבר מנחם במחברת דף 7 ע"ב. ואפשר שגם רש"י השתמש בו כאן פעם אחת. ולכן אני חוזר מאשר כתבתי בספרי RSBM דף 130 הערה 11 והערה 14. — (9) טו, לד. — (10) ירמיה לו, טו. יז. ור"ל כי גם שם באו דברים בנתיים והפסקו הענין. — (11) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (12) בראשית כח, ט. — (13) בראשית לו, כב. — (14) תהלים עח, כח. — (15) ויקרא ח, יד. — (16) בראשית מה, יד ועוד. — (17) בראשית מד, יח. — (18) דברים לג, י. — (19) בכ"י: להצמיאם. — (20) בפסוק בו. ובכ"י בקול במקום לקול. — (21) בכ"י מים מים שתי פעמים.

רפאתי למים. כדכתי' לשון זה באלישע⁽¹⁾ כשריפא המים. כל המחלה במים מדבר⁽²⁾ כדכתי' ⁽³⁾ ובדרך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך:

טז. 1. בחמשה עשר יום לחדש⁽⁴⁾ השני. או פסקן להם עונות שהוציאו ממצרים: 3. ביד י"י. מיתת הבאים⁽⁵⁾ בכלח אלי קבר⁽⁶⁾ ולא ברעב: על סיר הבשר. כמו ⁽⁷⁾ ועליו מזה מנשה: 4. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. אף אם יתכוונו ללקוט הרבה לא ימצאו בכתים אלא דבר [יום] כיומו כדכתי' וימודו בעומר וגו' איש לפי אכלו לקטו: למען אנסנו. מתוך שבכל יום ויום עניניהם תלויות למונותיהם אלי, מתוך כך יאמינו כי וילכו בתורותי כמו שמפורש בפרשת ויהיה עקב⁽⁸⁾ ויענך וירעיבך [וגו']: 5. והכינו. ⁽⁹⁾ את אשר תאפו אפי ואת אשר תבשלו בשליו: והיה משנה. אעפ"י שבכל יום לא מצאו אלא עומר לגולגולת, כיום השישי ימצאו כפליים, שני העומר לאחד: 6. כי י"י הוציא אתכם. ולא כמה שאמרתם⁽¹⁰⁾ כי הוצאתם אותנו: 7. ובקר וראיתם את כבוד י"י. שימטיר לכם לחם בבקר: 12. וידעתם כי אני י"י אלהיכם. אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים⁽¹¹⁾: 14. ותעל שכבת הטל. שהיה מצפה⁽¹²⁾ את המן ומכסהו. ודרך טל לעלות⁽¹³⁾: מחספס. אין חבר, ופתרונו לפי ענינו מפוזר ככפור שקורין גרישלא⁽¹⁴⁾: 15. ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. לפי שלא ידעו מה הוא⁽¹⁵⁾. וגם דונש פתר כן⁽¹⁶⁾. כי סוף המקרא מוכיח כי לא ידעו מה הוא. ואני אומר מן הוא תרגומו של מי ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו מה, כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו שלפיכך⁽¹⁷⁾ ויקראו [בית] ישראל את שמו מן על שהיו תמידים ואומרים מן הוא כמו מה הוא. וכן⁽¹⁸⁾ יגר שהדותא. וכמודו⁽¹⁹⁾ הפיל פור הוא הגורל. לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקודש נכתבה

(1) מלכים ב' ב, כא. — (2) מדבריו כנ, כה תראה שריל מחלה שבאה על נוף האדם על ידי מים רעים. — (3) כנ, כה. — (4) ככ"י: בחדש. — (5) ככ"י: הבאי. — (6) השתמש בדברי המקרא איוב ה, כו. — (7) במדבר ב, כ. — (8) דברים ח, ג. — (9) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כנ. — (10) בפסוק ג. — (11) עיין דבריו ד, לא. — (12) לשון ציפוי. — (13) כמדרש רבותינו שהביא רש"י. — (14) *gresle*, *grêle*, Hagel. — (15) ר"ל שתיבת מן פתרונו מה. — (16) בספר תשובות דונש נגר מנחם דף 20 בדפים לוטרון. — (17) בפסוק לא. — (18) בראשית לא, מז. — (19) אסתר ג, א.

המגילה. אלא להודיענו⁽¹⁾ על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נפתח מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות, לא היינו יודעים למה נקרא פורים: 17. וילקטו. בלא אומד ובלא מדה: 18. וימודו בבתיים. וימודו מן מדר. מן סבב ויסובו: 22. ויגידו למשה. מה שמצאו משנה ואם יותירו ממנו עד מחר. ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הק' מיום הראשון⁽²⁾ והיה ביום השישי והבינו את אשר יביאו⁽³⁾ והיה משנה: 23. ויאמר אליהם הוא אשר דבר יי' מיום הראשון⁽⁴⁾ ואני לא הגדתי לכם. ומשה נתכוון שיהיו תמידים כשימצאו משנה להודיע להם עתה כבודו של יום השבת: אָפּוּ. אָפּוּ היה לו לומר בחטף פתח קטן כמו מן אכל אכל. מן אמר אמר. מן אפה אפה לשון ציווי, אלא בשביל שאינו מחובר לאחריו אלא מעונן ברביע שהוא מנינו המלכים לכן ננקד בצרי. ולא מצאתי דוגמתו אלא הבו, אהבו הבו קלון מגינה בתרי עשר⁽⁵⁾: 24. ולא הבאיש ואפילו רימה שרגילה לבא מהרה לא היתה בו: 26. לא יהיה בו. דמן: 30. וישבתו העם מכאן ואילך ביום השביעי: 31. וטעמו כצפיחית בדבש. ולחלן הוא אומר⁽⁶⁾ והיה טעמו כטעם לשד השמן. פירשו רבותינו⁽⁷⁾ כדבש לתינוקות שמן לזקנים. ואני אומר לפי פשוטו וטעמו כשאוכלין אותו כמות שהוא בלא טחינה הרי הוא כצפיחית בדבש. כמו האגוזים קודם טחינה וכתישה מתוקין הם. אבל לחלן כת' וטחנו ברחים או דכה במדוכה לפיכך והיה טעמו לשמנונית כמו האגוזים שנעשים שמן לאחר כתישה וכן הותים. ולפיכך כתב כאן וטעמו [ושם כתב והיה טעמו]⁽⁸⁾ שמתחלף טעם המתיקות ונעשה טעם שמן: כצפיחית. אין לו חבר. אבל⁽⁹⁾ צפחת מים כלי הוא: גד. מין קטנית הוא עגול כורע גד: לבן. כעין הבדולח כדכת' לחלן⁽¹⁰⁾ ועינו כעין הבדולח. אבל זרע גד אינו לבן⁽¹¹⁾: 33. ויאמר משה אל אהרן לאחר שהוקם את המשכן בשנה שנייה שהיה שם ארון העדות קח צנצנת אחת וג': 34. לפני העדות. הארון: 35. אל קצה ארץ כנען. כדכת' ביהושע⁽¹²⁾ וישבת המן ממחרת:

(1) אסתר ט, כו. — (2) בפסוק ה. — (3) בכ"י טעה הסופר וכתב: והביאו את לקטו! — (4) בפסוק ה. — (5) הושע ד, יח. — (6) במדבר יא, ח. — (7) יומא דף ע"ב. — (8) כן נראה להוסיף והראיה דברי רשב"ם לבמדבר יא, ח. — (9) שמואל א' כו, יא. ובכ"י: צפיחית מים. — (10) במדבר יא, ז. — (11) בפירוש רש"י. — (12) ה, יב.

ז. היש י"י בקרבנו. אם יתן לנו מים: 11. כאשר ירים משה ידו והמטה וגבר ישראל. שכן דרך ערבי מלחמה כל זמן שרואים הרמת ניסם קונפנון⁽¹⁾ ב"ל הן מתגברין, וכשהוא מושלך רגילין לנוס ולהנצח: 12. אמונה. קיימין בחווקן. וכן⁽²⁾ ותקעתי יתר במקום נאמן, מקום חזק. וכן⁽³⁾ בכל דור ודור אמונתו, קיומו לדור דור. וכן⁽⁴⁾ וחלים רעים ונאמנים, חלאים ארוכים וקיימים: 13. ויחלש. נצחם. כדכ' ⁽⁵⁾ קול ענות חלושה: 14. באזני יהושוע. שימלך עליהם ויקיים מצותי למחות את שם עמלק: כי מחה אמהה וגו'. כי אני רוצה שימחה שמו: 15. י"י ניסי. שהמטה של הק' היה לנס על הגבעה וגם לעתיד ידים אותו הק' לנס על ההרים להלחם בעמלק שהרי אמר לו עכשיו כי מחה אמהה את זכר עמלק וזהו שמפרש והולך ויאמר כי יד על כסא ונשבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר, דוגמת כי אשא אל שמים ידי. וזהו עיקר פשוטו. ויש מפרשים⁽⁸⁾ כשתהיה יד⁽⁹⁾ וחזק על כסא יה, שזהו כסא מלכי ישראל, או תהיה מלחמה בעמלק. ואין נראה כלל בעיני, שכי תהיה יד היה לו לומר. אבל למעלה הוא מוסב כמו שפירשתי, ופירושו שהרי [יד] על כס יה:

וישמע יתרו.

יה 1. אשר עשה אלהים למשה. שלא הויקן פרעה ושגידלו⁽¹⁰⁾ הק' בעיני פרעה ועבדיו ועשה לישראל ניסים על ידו: 2. אחר שילוחיה. לאחר שהחזירה ושילחה משה ממצרים [אע"פ]⁽¹¹⁾ שלא ראינו עד עכשיו שהחזירם⁽¹²⁾ לבית חמיו. ויש מפרשים ואחרי כן שלח לה נדוניתה כדכתי'⁽¹³⁾ ויתנה שילוחים לבת פרעה. ונראה הוא פשט,

(1) *confanctn*, *Kriegsfahne*. — (2) ישעיה כב, כג. — (3) תהלים ק, ה. ושם כתוב. ועד דור ודור אמונתו. — (4) דברים כח, נט. — (5) לב, יח. — (6) יח, ד. — (7) ישעיה ז, יד. — (8) ברייתא בסנהדרין דף כ ע"ב. — (9) בכ"י: ידי. — (10) בכ"י: וכשיגדלו. — (11) כן נראה לי להוסיף. — (12) אולי צ"ל: שהחזירה. — (13) בכ"י: אתנה. והמקרא במלכים א' ט, טז: ויתנה שלוחים לבתו.

שלא מצינו מקראות בעניין זה⁽¹⁾ אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר היה לו לכתוב למעלה אחרי פרשת דמים למולות „ואחר כך חזר משה ושילחה אצל אביה לה ולבניה“⁽²⁾ דוגמת⁽³⁾ וחם הוא אבי כנען. אחר שילוחיה כמו⁽⁴⁾ ואחר תהרה וכמו שפירשתי⁽⁵⁾ אחר נאחו בסבך,⁽⁶⁾ קדמו שרים אחר נוגנים: 6. ויאמר שלח יתרו אל משה אני חותנך יתרו: 7. התלאה אשר מצאתם בדרך. רדיפת פרעה, מים ומן ובשר שנתן להם הקי⁽⁷⁾: 9. ויחד. מעזרת חדה כמו עזו וחדוה⁽⁸⁾ כדין כל תיבות של בניד כפית שמעזרת הטופי למד פעל שסופם דגשים, מן בכה ויבך, מן פתה⁽⁹⁾ ויפת בסתר לבי⁽¹⁰⁾ יפת אלהים ליפת [שסופם דגש כמו]⁽¹¹⁾ אל תוסף כל דבריו, מן שבה⁽¹²⁾ וישב: 10. אשר הציל אתכם משה ואהרן מיד מצרים ומיד פרעה, ואת העם משיעבוד מצרים: 11. מכל האלהים. כי אין בהם כח לנקום צרת מאמיניהם: כי בדבר, כלומר כי על כל דבר אשר ודו מצרים עליהם נתעולל בהם. זהו עיקר פשוטו: 12. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חתן משה. לכבוד יתרו באו. ומשה לא הוצרך להזכיר כי האהל שלו הוא: 13. לשפוט את העם. אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה לחם משולם, אף כי אמרו רבותינו⁽¹³⁾ כי במרה ניתנו להם דינים כדכת' ⁽¹⁴⁾שם שם לו חק ומשפט. ונראין הדברים שאחר מתן תורה בא. כת' כאן⁽¹⁵⁾ אשר הוא חונה שם הר האלהים, ולפנינו הוא אומר ⁽¹⁶⁾בחדש השלישי לצאת בני ישראל מ[אֶרֶץ] מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני [וגו'] ויחן שם ישראל נגד ההר. נמצאת פרשת רפידים וחגיית ההר קדמה לפרשה זו, אבל שלא להפסיק פרשיות של מצות הקדים לפרשת יתרו: מן הבקר עד הערב. לפי שהוא לבדו שופט את כל העם ואין לו מסייעים: 14. מדוע אתה יושב לבדך, ולפיכך

(1) בענין חזרת צפורה לבית אביה. — (2) הוא הכלל שהביא במקומות רבים (ע' RSBM דף 88 הערה 1). — (3) בראשית ט, יח. — (4) ויקרא טו, כח. — (5) בפירושו לבראשית כב, יג. — (6) תהלים סח, כו. — (7) דעתו בדברי ראב"ע שפירש: רעב הקהל וצמאון. — (8) בכ"י נהפך סדר הדברים ונכתב: עזו וחדוה כמו. והכוונה לדברי הימים א' טו, כו. — (9) איוב לא, כו. — (10) בראשית ט, כו. — (11) משלי לו, — (12) במדבר כא, א. — (13) מכלתא פ' בשלח וסנהדרין דף נו ע"ב. — (14) טו, כה. — (15) בפסוק ה'. — (16) יט, א. ב.

כל העם נצב עליך מן בקר עד ערב: 15. כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. כלומר אני לבדי צריך לשאל (אל¹) אלהים ואין בהם רגיל לדבר אל אלהים כי אם אני לבדי: 18. נבל תבל. כמו²) ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש (את) שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם, זה צועק וזה צועק, ואין כך כח להשיב לכולם כסדר זה אחר זה: 19. ויהי אלהים עמך. כלומר³) ויכולת עמוד: היה אתה לעם מול האלהים. לאותם דינים שצריך לדרוש אלהים אתה תשמע מה יאמר לך והק' והוהרת אותם. וזהו הדבר הקשה יביאו אליך. אבל שאר דינים הנודעים בכל⁴) לחכמי ישראל שתשים עליהם ישפטו הם והקל מעליך: 21. אנשי חיל. אנשי ממון וגבורה שלא יגורו מפני איש: שנאי בצע. שוחר וגול קרוי בצע בכל מקום. ⁵) הוי כצע בצע רע לביתו, ⁶) מה בצע כי נהרוג, מה שכר. ⁷) כי יבצע כי ישל אלה נפשו: 22. כל הדבר הנדול לדרוש אלהים⁸): וציוך אלהים, כשיצוך אלהים לשופטם, ויכולת עמוד על ידי מסייעך. וגם כל העם הזה הנצב עליך מן הבקר ועד הערב יבא מהרה איש איש אל ביתו בשלום: 26. ישפוטו הם. כמו⁹) לא תעבורי מזה. בכמה מקומות או במקום או:

יט. 2. נגד ההר. הנוכח למעלה ¹⁰) תעבדון את האלהים על ההר הזה: 4. על כנפי נשרים. שהעברתי אתכם את הים ביבשה כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה. וגם שלא הזקתם כדבת¹¹) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחק: ואביא אתכם אלי. להיות אני לכם לאלהים: 5. כי לי כל הארץ. וכל העמים שלי ולא בחרתי כי אם אתכם לבדכם: 6. ממלכת כהנים. שרים. כמו ¹²) ובני דוד כהנים היו: 8. וישב משה את דברי העם אל יי". למחר. כמו שמפרש והולך¹³) ויאמר יי" אל משה הנה אנכי בא אליך בעב

¹) נראה שיש למחוק תיבת אל, כי בעצם המקרא הזה כתוב לדרוש אלהים בלי אל. ונראה שהיתה בראשונה כתיבה בסוף השורה כדי למלאנה ולרמוז אל תיבת אלהים בתחלת השורה הבאה אחרי כן, והכותב לא הבין והכניסה באמצע השורה ככתב יד אשר לפני. ²) בראשית יא, ו. אבל באמת שם השרש בלל. — ³) כדברי פסוק כג. — ⁴) בכ"י: בכל. — ⁵) חבקיב ב, ט. — ⁶) בראשית לו, כו. — ⁷) איוב כז, ח. — ⁸) בכ"י נכתב לדרוש אלהים שתי פעמים. — ⁹) רות ב, ח. — ¹⁰) נ, יב. — ¹¹) דברים לב, יא. — ¹²) שמואל ב' ח, יח. וכן פירש רש"י. — ¹³) בפסוק ט.

הענין וגו' אז ויגד משה את דברי העם אל יי' (זרו ¹) וישב משה וגו', כולל ואחר כך מפרש כך אמר לו משה להק' כבר מאתמול קיבלו עליהם לעשות מה שתצוו. וכמוהו ²) ותצא אש מלפני יי' ותאכל את העולה, ובתוך כך ³) ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא וגו' ותצא אש מלפני יי', מצא נדב ואביהוא לפני מזבח הזהב שבהיכל בהקריבם עליו אש זרה ושרפם ויצא לחוץ ואכל את העולה על מזבח הנחושת שבעזרה חוץ להיכל. וכן בספר שופטים בפ' מיכה ⁴) וישב את אלף ומאה הכסף לאמו ותאמר אליו הקדש הקדשתי את הכסף ליי' וגו' וישב את הכסף לאמו. בתחילה אמר הפסוק וישב את הכסף לאמו ופירש אח"כ כיצד ותאמר אליו וגו' וישב את הכסף לאמו: 9. בעב הענין. עב וחשך שלא להסתכל בשכינה: 10. וקדשתם. לשון הומנה. כמו ⁵) התקדשו למחר ואכלתם בשר: 11. ירד יי' לעיני כל העם. יש לומר ויאמר יי' של תחילת הפסוק ⁶) על ידי מלאך לכן ירד יי', ולא הק' בעצמו מדלא כת' ארד. כמו שפירשתי ⁷) ויי' המטיר על סדום וגו' מאת יי' מן השמים, וגם בהגדות ⁸) ראשון שבפסוק גבריא'ל והשני הק': 12. והגבלת. הראה להם ועשה להם סימני גבול עד היכן יכולין ליקרב: 13. לא תגע בו יד. הנוגע בהר שאמרתי ⁹) מות יומת, מרחוק ימיתוהו שלא יקרב אל הר להמיתו ויתחייבו אף הם מיתה. לכן לא תגע בו יד להמיתו אלא יורוהו בחיצים מרחוק או ישליכו עליו אבנים לסקלו: במשוך היוכל. בהסתלק שכינה ויפסקו קול השופרות והלפידים: 18. עשן כולו. חציו קמץ וחציו פתח, כי לשון פעל הוא. העשין כולו ¹⁰). אבל עשן שהוא שם דבר כולו קמץ: [פְּעֵשֶׁן]. ¹¹) כעשון פומי"אה ב"ל ¹²). ואילו היה שם דבר, היה לומר פְּעֵשֶׁן הכבשן. כאשר יאמר מן דבר ¹³) דְּבַר השמיטה, מן בְּקַר ¹⁴) בְּקַר זבח השלמים, כן יאמר מן ¹⁵) הבית ימלא עשן, עשן הכבשן כשהוא דבוק: 19. משה ידבר אל הק' ואין קולו נשמע לשום אדם אלא להק', אבל הק' יעננו למשה בקול גדול בשביל קול השופר שהולך וחוק מאוד.

¹ בפסוק ח. — ² ויקרא ט, כד. — ³ שם י, א. ב. — ⁴ שופטים יז, ג. ד. ושם כתוב: ותאמר אמו. — ⁵ במדבר יא, יח. — ⁶ בפסוק י. — ⁷ בראשית יט, כד. — ⁸ לבראשית יט, כד כתב: וכן הוא בביר ובתנחומא. — ⁹ בפסוק יב. — ¹⁰ עי' RSBM דף 134 הערה 11. — ¹¹ התיבה הזאת חסרה בב"י. — ¹² אולי היא fumee ובלא das Rauchen, ועי' RSBM דף 94 סימן 23 ודף 139 הערה 18. — ¹³ דברים טו, ב. — ¹⁴ במדבר ז, פח. — ¹⁵ ישעיה ו, ד.

וצריך שיהיה קולו של הק' נוצח קול השופר להשמיע למשה: 21. פן יחרסו. ממצבם להתקרב ולראות: 22. הכהנים. הבכורות: יתקדשו. בעמידתן: 23. ויאמר משה אל יי' לא יוכל העם וגו'. (המפרש¹) שכך אמר משה, כבר אמרת לנו זה שלשה ימים² והגבלת את ההר [וגו'] השמרו לכם עלות בהר, ולמה אתה צריך לומר לי עכשיו פעם שנייה, טעות הוא בידו, שהרי מזרזין לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזירזוהו קודם מעשה, שמזרזין לאדם פעם שנייה בשעת מעשה לומר עתה הגיע הזמן לעשות מה שאמרתי. ועוד פסוק שני שחזר ואמר לו³ לך רד [וגו'], מה בא לחדש? אלא כך אמר משה להק' דרך שאילה וכן שאל לו, אתמול שלשום אמרת לי שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהוהרת⁴ את העם על ידי בהגבלה אמרת לי השמרו לכם עלות בהר, ועכשיו אתה אומר לי פן יחרסו אל יי', שמא אתה מוסיף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפי' רחוק מן ההר אסור? והשיב לו הק'⁵ לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יחרסו אל יי' לעלות, וגם עתה לא אמרתי לראות⁶, בלא עלייה לא אמרתי לך⁷: ויאמר אליהם. מצות הגבלה מעכשיו:

כ. 3. לא יהיה לך וגו'. שאני לבדי הוצאתיך: 5. לשנאי. אם הבנים שנאי: 6. ועושה חסד לאלפים. לבנים שלשים רבעים חמשיים עשרים מאות ואלפים. בנים אלפים הם אלף דור⁸. ולא קשו קראי אהרדי לפי הפשט. בכאן מדבר בבנים ובני בנים ובבני בני בנים, וכל בנים דור אחד, ובני בניהם דור שני, והבנים של דור אחרון⁹ אחרון, של אלף¹⁰ קרואים בנים אלפים. אבל במשנה תורה שאינו מזכיר לא בנים ולא שלשים ולא רבעים, הוא [אומר] וידעת כי יי' אלהיך וגו' לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור, ואותו אלף דור הוא בנים אלפיים¹¹: 7. לא תשא וגו'. כל זה מכבודו של

(1) הוא רש"י. — (2) בפסוק יב. ושם כתוב: את העם. — (3) בפסוק כד. — (4) בכ"י: כשהוהרת. — (5) בפסוק כד. — (6) בפסוק השני (פסוק כד) לא אמר השם „לראות“, כאשר אמר בפסוק הראשון (שהוא פסוק כא) אלא שניה ואמר „לעלות“. — (7) ר"ל גם בפסוק כא „לראות“ לא אמרתי בלא עלייה. — ודוגמת כל הפירוש הזה פירש לבמדבר יא, כא. — (8) דברים ז, טו. ועיין רש"י שם. — (9) ר"ל אנשי דור אחרון. — (10) ר"ל אנשי דור האלף. — (11) בכ"י סימן 62 חלק א' במיכנען דף 77 ע"ב ובפסנת רוא הנדפס דף לה ע"ב הובא הפירוש הזה בשם רבינו שמואל לדברי הכתוב נוצח קול השופר במפרשת כי תשא לד, ו.

הק' וגם שמירת שבת שאחריו וגם כיבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד של מקום כדכתי' (1) כבוד [את] יי' מהונך⁽²⁾: 8. וזכור את יום השבת. כל זכירה עונה על ימים שעברו⁽³⁾ וזכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים. (4) וזכור את היום הזה, לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. (5) וזכור אל תשכח את אשר הקצפת את יי' אלהיך [וגו'] ו[בחורב וגו']. (6) וזכור רחמיך יי' וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן וזכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך⁽⁷⁾ כי ששת ימים עשה יי' וגו' כמו שכת' כאן. ולפיכך נכתב כאן וזכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה: 10. על כן ברך יי' את יום השבת. כמו שפירשתי כבראשית כי על כן אשר ברך יי' את יום השבת⁽⁸⁾ שכשהגיע עת⁽⁹⁾ יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומוזונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב⁽¹⁰⁾. ולכן ויקדשהו, לשבות בו לעדות כמו ששבת הק' שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת: 13. לא תרצח. כל רציחה הריגה כחינם היא בכל מקום. (11) מות יומת הרצח. (12) הרצחת וגם ירשת. (13) צדק ילין בה ועתה מרצחים. אבל הריגה ומיתה יש בחינם כמו (14) ויהרגו דקין, ויש בדין כמו (15) והרגת את האשה⁽¹⁶⁾. ומה שכת' (17) אשר ירצח את רעהו בבלי דעת. לפי שמדבר בעניין רוצח במייד לכך הוא אומר ואם רציחה זו בבלי דעת פטור. תשובה למינים ודודו לי. ואף על פי שיש בספריהם (18) אני אמית ואחיה בלשון לטין של לא תרצח⁽¹⁹⁾, הם לא דיקדקו: 15. רואים את הקולות. הברד והאבנים בדכתי' (20)

(1) משלי ג, ט. — (2) נורה שיהיה בתיב לפרשת קרישים בפסוק ג ובקדושין דף ל ע"ב. — (3) דברים לב, ז. ח. — (4) יג, ג. — (5) דברים ט, ז. ח. — (6) תהלים כד, ו. — (7) בפסוק יא. — (8) הוא מפרש בשביל שברך יי' את יום השבת בזמן הברואה להיות הכל כבר נברא בו ונמצא השבת מבורך מכל טוב אשר ברא יי'. וכל המאמר הסב לתחלת המצוה. וזכור את יום השבת הראשון של בריאת שמים וארץ לקדשו בשביל שברך יי' את יום השבת ויקדשהו. — (9) בכ"י: את. — (10) הוא פירשו לרברי המקרא בראשית ב, ג: ויברך אלהים את יום השבת, שיי' ברכו בכל טוב אשר ברא בכלותו כל צרכי הבריות ביום הששי. — (11) במדבר לה, טו. — יח. — (12) מלכים א' כא, יט. — (13) ישעיה א, כא. — (14) בראשית ד, ח. — (15) ויקרא כ, טז. — (16) השתמש בפירוש זה ר' יוסף בכור שור בפירושו לפסוק זה (ברך 121) וסוים בדברים האלה: ולפיכך אין צריך כאן פ' אחר כי לשון רציחה מוכיח שאינו מזהיר אלא על שלא כדן. — ור' דוד אפפנדיים ז"ל בישורן להח' קאבאק II דף 64 ודף 110 לא הצליח לפרש ולשנות דברי רש"ם כאן וגם כתב היד יעיד נגד שינויו. — (17) דברים ד, מב. — (18) דברים לב, לט. — (19) בולגטא הרגמו כאן *Non occides* ובדברים *Ego occidam et Ego vivere faciam*. — (20) כח, ורש"ם רצה לפרש רואים את הקילת כמשמעו.

קולות אלהים וברד: 16. ויאמרו אל משה לאחד ששמעו עשרת הדברים דבר אתה עמנו. ואילמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הק' כל המצות מפיו: 17. נסות. להוכיח אתכם⁽¹⁾: 20. אלהי כסף ואלהי זהב אפילו לזכרון שמים לא תעשו, שיש טועים וסבורים שיש בהם⁽²⁾ ממש. ואע"פ שציוה הק' לעשות כרובים על הארון, לישיבתו נעשו דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם: 21. מזבח אדמה תעשה לי. לפי שהאומות עושים אשריהם על המזבחות כדכ' בנדרען⁽³⁾ ואת האשרה אשר עליו תברת וכת'⁽⁴⁾ כזכר בניהם מזבחותם ואשריהם וגו'⁽⁵⁾ לא תטע לך אשירה כל עץ אצל מזבח. לכך אומר הקיב' ואפי' אם תעשה לי מזבח לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים⁽⁶⁾ אבנים שלימות תבנה את המזבח של יי' אלהיך מזבח אבנים ולא תניף עליהם ברזל כנדר⁽⁷⁾ כת' במשנה תורה, ולא תבנה אתהן גזית, כי כשבונין אותן גזית בכלי ברזל רגילין המסתתין לעשות בהם ציורים וצלמים כדכת' בישעיה גבי צלמים⁽⁷⁾ חרש ברזל מעצר ופעל בפחם ובמקבות יצרהו וגו' יתארהו בשרר יעשהו במקצועות ובמחונה יתארהו: 23. [ו]לא תעלה במעלות. לפיכך [הכבש] עשוי של אבנים משופע, גבוה⁽⁸⁾ עשר וארכו של שלשים⁽⁹⁾, וגם מלח משליכים עליו שלא יחליקו כהגים בעלותם⁽¹⁰⁾ בו:

(1) בפירושו לבראשית כב, א. וע' RSBM דף 109 הערה 2. — (2) בכ"י: שיש בהם טועים וסבורים שיש ממש. וע' RSBM דף 35 הערה 6. — (3) שופטים ו, כה. — (4) ירמיה יז, ב. — (5) דברים טז, כא. — (6) דברים כו, ה. ו' בשינוי מעט. — (7) ישעיה מד, יב. ינ. — (8) בכ"י: גבוהה. — (9) לפי גירסת הספרים שלנו במשנה מדות ג, ג ובבבלי זבחים דף סב ע"ב היה לרשב"ם לומר שהכבש גבוה תשע וארכו יהיה של ליב. ואולי גרס שם כגירסת הירושלמי בעירובין פרק ז' הלכה ב' שכתוב שם שהמזבח עשר אמות וכיבושו שלשים ושתיים, ולא חשב רשב"ם את שתי האמות המובלעות ברוחב היסוד והמובב. ע' רש"י בבבלי שם בסוף הדרג דה ומשני נמצא שראש הכבש. — (10) בכ"י: לעלותם.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il